

Vasif Öngören'in "Asiye Nasıl Kurtulur?" Oyunu İzdüşümünde "Kadın" Ticaretinden "Kadının" Ticaretine Giden Sürecin Hukuk, Ticaret ve Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde İncelenmesi

Analysing the Process from "Woman" Trade to "Woman's" Trade in terms of Law, Trade and Gender with reference to the Play Asiye Nasıl Kurtulur? (How can Asiye be saved?) by Vasif Öngören

Sevda Bora Çınar¹

Öz

Asiye adlı kadının hikâyesini aktaran oyunlar ve oyunu izlemeye davet edilen bir dernek başkanının anlatıcısıyla birlikte çözümleri tartıştığı konuşma bölümlerinden oluşan, Vasif Öngören'in "Asiye Nasıl Kurtulur?" adlı oyunu, kadına dair pek çok meseleyi, topluma ayna tutarak yansıtan bir oyundur. Bu sebeple odağına bu oyunu alan çalışmamız da, öncelikle oyunun sistematığı ve anlatım tekniğine bağlı kalınarak ilgili bölümler kısaca özetlenmiştir. Sonrasında ise çalışmamızın özünü oluşturan inceleme başlığı altında, oyundan yola çıkılarak bölümlere ayrılan temel sorunlar, hukuk, ticaret ve toplumsal cinsiyet perspektifinde derinleştirilerek eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Çalışmamızla amaçlanan, kadına yönelik ayrımcılık, sömürü ve şiddetin kaynağı olan çifte standartlarla örülü toplumsal cinsiyet kalıplarının yalnızca kadın için değil toplumdaki her birey için önemli bir sorun olduğunu ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, Kadın hakları, Fırsat eşitliği, Ekonomik özgürlük, Kadın girişimciliği

Abstract

By holding up a mirror to society, "How can Asiye be saved?" by Vasıf Öngören is a play that deftly addresses numerous concerns surrounding women through the use of speech segments featuring the president of an invited association and the narrator discussing potential solutions. As a consequence, our study, which centres on this play, proceeds by providing a concise synopsis of the pertinent segments in accordance with the play's systematic and narrative structure. Subsequently, within the framework of analysis serving as the foundation of this study, the primary concerns, which are segmented according to the play, are examined in greater detail with regard to law, commerce, and gender, and evaluated critically. The aim of our study is to reveal that discrimination, exploitation, and violence against women stemming from gender stereotypes constitute a significant problem not only for women but for every member of society.

Keywords: Gender, Women's rights, Equal opportunities, Economic freedom, Women entrepreneurship

Atıf/Citation: Bora Çınar, S. (2023). Vasıf Öngören'in "Asiye Nasıl Kurtulur?" oyunu izdüşümünde "Kadın" Ticaretinden "Kadının" ticaretine giden sürecin hukuk, ticaret ve toplumsal cinsiyet perspektifinde incelenmesi, *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 269-320.

¹ Arş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, av.sevdabora@gmail.com / sevdabora@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1425-8227

Extended Abstract

“How can Asiye be saved?” by Vasıf Öngören is a play with remarkable audacity, effectively addressing numerous concerns pertaining to women through its mirror-like depiction of society. The play comprises sequences that chronicle the life of a woman named Asiye, starting from her youth and featuring dramatic changes of heart, as well as speech segments during which Seniye Gümüşcü, the President of the Associations Against Prostitution, is extended an invitation to attend and deliberates with the narrator on possible resolutions to the dilemma “How can Asiye be saved?”. The play’s narrative technique encompasses three feminist legal methods: asking the woman question, feminist practical reasoning and consciousness-raising. Therefore, Asiye’s inquiries regarding the appropriate course of action at each critical change of heart in the decision-making process constitute the woman’s inquiries. The president of the association and the narrator employ solution strategies, deductions, and analyses that align with the practical reasoning approach that centres on the emancipation of women. Asiye’s misfortunes, despite her judicious decision-making, align with the method of consciousness raising, which illuminates the universal predicament of women and cultivates the understanding that these personal experiences are political and social in nature rather than merely individual, both in an individual and collective sense. Undoubtedly, this play explores the societal expectations and practices that perpetuate conflicting notions of honour and exploitation towards women, the prejudiced treatment of women’s labour within the realms of commerce and industry, and the evolution and revision of stereotypes stemming from the exploitation of the feminine form, which contends for existence in the realm of commerce as both a commodity and an individual. Social, cultural, economic, religious, political, and commercial stereotypes, which have been constructed in collaboration between men and women, underpin the dynamics of every problem and difficulty that women are expected to surmount through their own luck and individual effort. However, despite being predominately grounded in legal knowledge, particularly commercial law, this study endeavours to unveil the contours of the struggle for the on-going existence of the female identity within a patriarchal system in which not only femininity but also the appearance of femininity are deemed problematic. It does so by constructing a holistic picture as “an insider”. The focus of our study is the inquiry into the reason why Asiye requires rescue, in contrast to the play’s resolution of the question “How can Asiye be saved?”.

In societies where gender stereotypes prevail, all processes and preferences related to life and human beings such as birth, growth, education, school, entertainment, friendship, love, hobby, vocational training, work, rest, income generation, spending, saving, travelling, investment, marriage, having or not having children, which are considered natural and ordinary for one

gender, can easily become a blessing, obstacle or imposition for the other gender. The significance of gender equality in science, technology, economics, social and economic policies, and the business world as a prerequisite for the welfare and advancement of society is a matter that is addressed by every decision-maker. In fact, all sectors of society require a shared future that can only be constructed through the collaboration and contributions of both genders and their respective abilities. Improper and unacceptable practices constructed with past and current discrimination, double standards and injustice, have permeated spheres of influence and regulation, including education and legislation. This social structure is no longer sustainable and must be demolished, not only for the sake of women but for the betterment of society as a whole. The fight for women's rights is waged not because women are "women", but because they are "human beings". This is in contrast to conventional belief, which holds that women's issues affect only women, but society as a whole. Therefore, in societies characterized by sexism and inequality, it is difficult for women to succeed in the business world or in the field of trade, regardless of their superior effort and success. Inequality of opportunity must be eradicated, the entire system must be reconstructed, and rights and liberties must be re-evaluated in a manner that is equitable, rational, lawful, and fair, not only with regard to women but also for all living and non-living systems. Education is regarded as the sole instrument that can facilitate change and progress, despite the fact that such a significant shift necessitates a profound mental, philosophical, and conceptual paradigm shift. It will only be possible to integrate the principle that individuals are "human beings" and possess rights solely by virtue of their humanity, and that these rights merit respect and protection, into legal texts and social life, via an education system and policy that are of outstanding quality, egalitarian, devoid of gender stereotypes, and designed to be easily accessible. Only then will the notion of "human rights" be comprehensible to both men and women. Ensuring equal and fair market conditions is crucial for safeguarding women's labour and empowering them to become founders and entrepreneurs, rather than being treated as mere commodities in trade. Failures to do so will hinder the realization of women's full potential and lead to an unsustainable future for both genders in economic and global context.

Keywords: Gender, Women's Rights, Equal Opportunities, Economic Freedom, Women Entrepreneurship

Giriş

Vasıf Öngören'in "Asiye Nasıl Kurtulur?" adlı oyunu, Asiye adlı kadının çocukluğundan başlamak üzere keskin karar dönemeçlerinden oluşan hikâyesini aktaran oyunlar ve oyunu izlemeye davet edilen Fuhuşla Mücadele Dernekleri Genel Başkanı Seniye Gümüşçü'nün anlatıcısıyla birlikte "Asiye nasıl kurtulur?" sorusuna yönelik çözümleri tartıştığı konuşma bölümlerinden oluşmaktadır. Bu yönüyle oyunun anlatım tekniği, Barlett'in çalışmasında (1990) ele aldığı kadın sorusu sorma, feminist pratik akıl yürütme ve bilinç yükseltme şeklindeki üç feminist hukuk metodunu da içermektedir. Öyle ki Asiye'nin her karar dönemecinde ne yapması gerektiği yönündeki soruları, birer kadın sorusudur. Bu sorular üzerine konuşmacı ve dernek başkanı kadının yaptığı çıkarımlar ve çözüm stratejileri ise kadının kurtuluşunu odağına alan pratik akıl yürütme metoduna işaret etmektedir. Asiye'nin en rasyonel olduğu düşünülen kararları uygulaması halinde bile başına gelen talihsizlikler ise Asiye'nin kişisel deneyimlerini ortaya koymakla birlikte bu kişisel deneyimlerin tüm kadınların ortak durumunu yansıtan, kişisel olmaktan çok politik ve toplumsal olduğu farkındalığını geliştiren bilinç yükseltme metoduna karşılık gelmektedir (Akçabay, 2018; Barlett, 1990; MacKinnon, 2003). Gerçekten de bu oyunda, toplumsal cinsiyet bağlamında kadına biçilen rolleri, namus ve sömürü sarmalında toplumda kadına yönelik çelişkili tutum ve davranışları, kadın emeğinin ticaret ve iş dünyasında maruz bırakıldığı ayrımcılıkları, ticaret alanında hem sermaye hem kişi olarak var olma mücadelesi veren kadın kimliğinin bedeninin sömürülmesinden girişimciliğinin kabulü ve desteklenmesine kadar değişen ve dönüşen kalıp yargıları ve özünde tüm ayrımcılık ve haksızlıkların toplumun ortak çabasının bir sonucu olduğu gerçeğini görmek mümkündür. Kadının bireysel çabası ve şansıyla üstesinden gelmesi beklenen maruz bırakıldığı tüm sorun ve mücadelenin dinamikleri, kadın-erkek

elbirliğiyle inşa edilmiş sosyal, kültürel, ekonomik, dinî, siyasi ve ticari köklere dayanmaktadır. Bu çalışma ise sadece kadın olmanın değil, kadın gibi görünmenin de ciddi bir sorun haline getirildiği eril bir sistem içerisinde kadın kimliğinin varlık mücadelesinin ana hatlarını bütüncül bir resim oluşturarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmamızda, "Asiye nasıl kurtulur?" sorusunu işleyen oyunun aksine -ki finaliyle doğru sorunun ne olduğunu oyun da vurgulamaktadır- "Asiye neden kurtulmak zorundadır?" sorusuna odaklanılmaktadır.

Kadın ve Toplum: Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadına Bıçılan Rol

Ön Oyun (Öngören, 1970)

Asiye, annesi Zehra Hanım'la birlikte yaşayan, ortaokul çağında bir çocuktur. Babası Asiye henüz çok küçükken iş kazasında hayatını kaybetmiş bir inşaat işçisidir. Zehra Hanım akrabalarından destek görememiş yalnız bir anne olarak sırasıyla çalışmış, iş yerlerinde tacize uğramış, pes edip tekrar evlenmiş, ikinci eşi terk edince de artık gizlice evinde kendi bedenini satarak gelir elde etmeye mecbur bırakılmıştır. Zehra Hanım, yıpranma ve yaşlanma neticesinde daha fazla çalışamayacağını öngörmektedir. Bu sebeple müşterilerinden birinin metreslik teklifini son kurtuluş imkânı olarak değerlendirmektedir. Ancak bu kişi Zehra Hanım'ı yalnız istediğinden, Zehra Hanım kızı Asiye'ye durumu izah ederek iki seçenek sunmuştur: ya Asiye de annesiyle aynı işi yapıp birlikte yaşamaya devam edeceklerdir ya da annesi gidecek ve yalnız kalan Asiye okul ve öğretmenlerine sığınarak başka bir kurtuluş yolu arayacaktır. Başka yolu yok mu diye soran Asiye'ye annesinin cevabı ise şu şekildedir: "Yok kızım. Büyüyünce sen de anlayacaksın bunu."

Birinci Tartışma (Öngören, 1970)

FuHuşla Mücadele Dernekleri Genel Başkanı Seniye Gümüşçü, on dört yıldır dernek faaliyetlerinde bulunan ve bu sürece Paris'te eşiyile birlikte öğrencilik yaptığı sıralarda, bir seks işçisinin kendisine 100 franklık kadın olduğu şeklindeki komplimaniyla ilgi duyduğunu aktaran bir davetlidir. Ön oyun Seniye Hanım'a izletilmiş ve sonrasında çözüm yolunun ne olduğu kendisine sorulmuştur. Seniye Hanım, Asiye'nin namuslu bir hayatı seçmesi gerektiğini belirtmiştir. Seniye Hanım'a göre okul müdürü, mezun olana kadar Asiye'ye bakabilecek, Asiye mezun olunca da artık evlilik çağına gelmiş olacağından, en kestirme kurtuluş yolu olarak evlendirilebilecektir. Nitekim ona göre Asiye basit bir insandır ve kendi ayakları üzerinde durma imkânı olmadığından, bir erkeğin bakımına muhtaçtır. Bunun üzerine okula sığınan Asiye, öğretmenlerinin de desteğiyle bir esnafın oğluyula nişanlanmıştır.

İnceleme

Kadın ve erkek olma durumunun biyolojik bir olgu olmaktan çıkıp kimliğe bürünmesi sürecinin, avcılık ve toplayıcılık zamanlarındaki görev paylaşımıyla ya da mitoloji ve dinlerdeki yaratılış hikâyelerinin alımlamasıyla başladığını düşünmek mümkündür. Avcılık ve toplayıcılık görev ayrımında, güçlü, hızlı ve dayanıklı olan beden doğayla mücadele etmeye; topluluğun devamı için doğuran, bakan ve aileyi besleyebilen beden ise doğayı anlamaya yönelmiştir (Beauvoir, 1970; Michel, 1993). Ancak bedensel yetenekler ve gerekliliklerle yapılan keskin ayrımında, öldürmenin mi yoksa hayat vermenin mi daha değerli olduğu noktasındaki görüş ayrılığı, çoğunlukla erkek kimliğini otorite ve etken, kadın kimliğini ise itaatkâr ve edilgen çerçeveye konumlandırmayı tercih etmiş, neticesinde ataerkil bir yapı benimsenmiştir (Engels, 1972; MacKinnon, 2003; Millet, 1970). Ataerkil toplumlarda, kadının üstünlüğü olan doğurma gücü en büyük

zayıflığı haline getirilmiş ve eşitlik mücadelesindeki en büyük engel, kadının kendi bedeni olmuştur (Ateş, 2006; Beauvoir, 1970; Bora Çınar, 2022a; Engels, 1972; MacKinnon, 2003; Şaşman Kaylı, 2013). Biyolojik farklılıklar, otoritenin çelik yumruğuna geçirdiği kadife bir eldiven olup eşitsizliklerin rasyonelleştirilmesinde bir araç olarak kullanılmıştır (MacKinnon, 2003). Tarım ve yerleşik hayata geçilmesiyle de kadın ev içine, erkek ise evin dışına konumlandırılmış; farklı alan, yetenek, ihtiyaç ve dünyalara özgülünen iki benzer ruh ancak farklı biyolojik cinsiyette bedenlere sahip insanlar, kadın ve erkek olarak birbirinden olabildiğince uzaklaştırılmıştır (Jaene & Márquez, 2019). Mitoloji ve dinlerdeki yaratılış hikâyelerinin toplumdaki yansımalarına bakıldığında ise ilk yaratılan kadının erkeğe bir hediye olarak sunulması ya da erkeğin kaburga kemiğinden bir kadın yaratılması gibi anlatılara dayandırılarak, kadın bedeni peşinen ikincilleştirilmiş ve olabildiğince ötekileştirilmiştir (Ateş, 2006; Bora Çınar, 2022a; Donovan, 1997; Michel, 1993; Odman & Odman, 2017; Zingsem, 2007). Netice itibariyle her iki kabulün de toplumsal yansıması, erkeğin öncül kadının ise ikincil tutulmasıyla sonuçlanmış, biyolojik bir unsur olan cinsiyet, toplumsal bir kimlik haline getirilmiştir (MacKinnon, 2003; Oakley, 1972). En nihayetinde birey, kadın olarak doğmamış, içine doğduğu toplumun kalıp yargıları içerisinde eriyerek kadın olmuştur (Beauvoir, 1970). Kadın kimliğinin "aile" kavramı içinde eritilerek bu bağlamda tanımlanması ve kısıtlanması yoluna gidilmesi ise toplumda neredeyse bir refleks halini almıştır (MacKinnon, 2003). Evlilik kurumunda, daha imzanın atılması aşamasında, kadının kimliği, erkeğin soyadının alınması ve aile kayıtlarına taşınmasıyla eritilmektedir. Bu düzenin Türk hukukundaki yansıması olan TMK m. 187'deki soyadı uygulaması, ancak 2023 yılına gelindiğinde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilebilmiştir (AYM, E.2022/155, K.2023/38, 22/02/2023).

Toplumsal cinsiyet kalıpları, kız çocuklarını doğumlarından başlamak üzere evliliğe, anneliğe, ev idaresine, evin ve evdekilerin temizlik, yemek, bakım gibi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir eğitime yönlendirmektedir (Demetrakas, 2008; Jaene & Márquez, 2019). Erkek çocukları ise hızla dış dünyaya özgü bilgi, yetenek ve donanımlarla geleceğe hazırlanmakta; geçmişte avlanmayı öğrenen erkek çocukları, günümüzde meslek ve uzmanlık için gerekli eğitimi almaya ya da babalarının yaptığı işleri sürdürmeye sevk edilmektedir. Her ne kadar bu tür çifte standart ve ayrımcılıkların geri kalmış toplumlarda yaygın olduğu sanılsa da Borsa İstanbul'da (BİST) listelenen şirketlerden hâkim pay sahibi ailelerin erkek evlatlarının yönetim kurulu üyeliğine atanma oranının kız evlatlarının atanma oranlarına göre yaklaşık üç kat daha fazla olması, toplumun her kesiminde benzer kalıp yarguların sürdürüldüğünü göstermektedir (Bora Çınar, 2023a).

Evliliğin öz amaç, bir kurtuluş ya da dönüm noktası olarak kodlanması, beraberinde erkek tarafından beğenilme ve seçeneklerini artırmak adına, kadına, cazip ve çekici olma zorunluluğu da yüklemektedir (Demetrakas, 2008; Mill, 1970). Nitekim yapılan "başarılı" bir evlilik, kadının ekonomik gücü ve sınıfını doğrudan etkilediği gibi, kadının sınıfsal konumu da önce babasına sonra eşine göre değişmekte, bir erkeğe nazaran daha kırılğan ve esnek bir gelişim göstermektedir (MacKinnon, 2003). Aileler için ise bazen itibar bazen de ticaret birliğini güçlendirmek için yapılan bir alışveriş statüsünde olabilen evlilikler (Dursteler, 2013), daha yeni yeni ailelerden bağımsız olarak bireylerin birbirlerini severek/seçerek yaptığı evliliklere dönüşmektedir. Ki bu dönüşüm de sancılı olduğundan evliliğin engellenmesinden, aile desteğinin kesilmesine kadar değişen uçlarda aile otoritesi, ilişkiler üzerinde etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Zehra Hanım ve ilk eşi, köyden kaçarak evlendiğinden, eşi

öldüğünde aile ve akraba desteği görememesi bu otoritenin bir yansıması olarak oyunda da yer almaktadır (Öngören, 1970). Nitekim akraba desteği alamayan ve çalışma yaşamında tacize uğrayan Zehra Hanım, evliliği yine bir kurtuluş yolu olarak görerek tekrar evlenmiştir. Elbette bu süreçte "dul" olmanın kadın üzerindeki yıpratıcı ve korkutucu etkilerini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Örneğin Hint kültüründeki, kadının ölen eşiyile birlikte yakılması geleneği, kadının eşine olan bağlılığıyla fedakârca ateşe atılmasından ziyade toplumdaki dul olmanın ürkütücülüğüyle ateşe itilmesi olarak da anlaşılmaya uygun bir trajedidir (MacKinnon, 1970). Neredeyse her dönem, kültür ve toplumda, dul olmanın ağırlığı, kadınlar üzerinde baskı oluşturmuştur (Dursteler, 2013). Öyle ki toplumsal baskı neticesinde kurtuluş yolu olarak işaret edilen evlilikler, bir bakıma erkeklerin baskı ve tacizinden kurtulmanın bir yolu olarak içlerinden birine teslim olmayı kabul etmek anlamına gelmektedir (MacKinnon, 2003; Özsoysal, 2012). Dolayısıyla bu kurtuluşun en büyük riski, bir erkeğin ahlakı, vicdanı, yeteneği ve ömrü yanında sevgisinin de sürmesine bağlı oluşudur (Öngören, 1970). Bu sebeple Zehra Hanım'ın ikinci eşinin kendisini terk etmesinin bir yıkım, eşini sevmeyen başka bir erkeğin metresi olmasının ise bir çare olarak algılanması, özünde birbirinden farksız iki ayrı uçtur. Nitekim bir kadının çaresi olan aynı olgu, başka bir kadının yıkımıdır. Tüm bunlar, aile kurumunu sıcak ve samimi bir çatı olmaktan ziyade, tarafların ihtiyaç ve çıkarlarının takas edildiği ekonomik bir yapıya dönüştürmektedir. Dolayısıyla denklem doğru kurulduğunda, evlilik ve erkeğe dayandırılan tüm kadın kurtuluşlarının sonucunun sifira eşit olduğu görülebilmektedir. Aynı kazançsızlık erkek için de söz konusudur. Nitekim kurtarıcı baskısı altında ezilen erkek de toplumsal cinsiyet rolü ve istekleri arasında ikileme düştüğünde, biri toplumun beklentilerine, diğeri ise benliğinin

isteklerine uyan farklı ilişkiler ve aileler kurarak bölünmekte, evlilikler boşanmayla sonuçlansa bile her kurduğu ailenin mali yükünü ömrü boyunca taşımaya mecbur bırakılmakta ve dolayısıyla daha çok çalışmak zorunda kalmaktadır (Öngören, 1970).

Toplumda, bireylerin ilgi, yetenek ve isteklerinden mümkün olduğunca bağımsız, hazır paketler halinde, doğumla birlikte her cinsiyetin ilerleyeceği yolun taşları yüzyıllar öncesinden döşenmiş gibidir (Mill, 1970). Esasında sistemin iki tarafı da eşit kabul edip adil bir görev paylaşımına dayanması ve paydaşların yokluğu halinde sosyal bir güvenlik ağı oluşturulması olasılığında, kurumsal bir şirkette olduğu gibi görev paylaşımı ve belirli görev tanımlarının olması toplumun menfaatine olabilmektedir. Ancak rollerin dağıtılmayıp dayatıldığı ve cinsiyetçi bir yapıya dönüştüğü toplumlarda, kadın/erkek her bireyin zarar göreceği sürdürülemez ve olabildiğince risklere açık bir sistem mimarisi ortaya çıkmaktadır. Örneğin kadının eve ve çocuklara baktığı ve sadece buna yönelik bilgi ve yeteneklerle donatıldığı bir toplumda, gelir elde edecek ve evi geçindirecek erkek figürünün ölümü ya da toplumun ona biçtiği rolün gereklerini terki halinde kadın ne yapacaktır? Daha doğrusu toplumun bu riske yönelik çözüm mekanizmaları var mıdır? Nitekim toplumsal cinsiyet rolleri üzerine inşa edilmiş bir toplumda, risklerle başa çıkılabilmesi için, bir rolün yitimi olasılığında diğer rolün sürdürülebilir ve kaybın telafi edilebilir olmasını sağlayacak rasyonel çözümler sunulması zorunludur. Dul ve yetim aylığı, boşanma ya da terk halinde nafaka yükümlülüğü, hasta bakım aylığı gibi sosyal destekler, özünde erkeğe biçilen ve kadının erişiminin engellendiği rollerin yerine getirilememesinin yıkıcı etkilerinden, kadını ve çocukları korumaya ve bir bakıma kadını bu rolün dışına çıkarmamaya yöneliktir (Işık, 2022; MacKinnon, 2003). Ancak tüm bu imkânların varlığı halinde bile sistemin herkes için hukuka uygun, ahlaki ve adaletli işletilmesi şarttır. Evi geçindirme rolü verilen erkeğin ne

pahasına olursa olsun gelir elde etmek zorunda bırakılması ve aileyi korumanın psikolojik baskısıyla düşük ücretli, sigortasız, güvencesiz ve tehlikeli işlerde çalışarak hayatını kaybetme olasılığının yüksekliği, kadının ve çocukların yaşam konforunun erkeğin emeğine ve varlığına bağlanmasını daha da riskli hale getirmektedir. Aile olgusu kadın kadar erkeği de otorite karşısında edilgen, itaatkâr ve çaresiz bırakabilmektedir (MacKinnon, 2003). Dolayısıyla tek bir mekanizması dahi adaletsizliklerle örülü bir sistemin adaletli çıktılar vermesi çok zordur.

Eğitimsizlik, sosyal hak ve güvencelerin kâğıt üstünde kalmasına, ihtiyacı olanın destek ve yardımlara erişememesine, her bireyin kendi ayakları üzerinde durabilmesini sağlayacak mesleki bilgilere sahip olamamasına ve en nihayetinde bireyin, bireysel duygu ve istekleri yerine toplumun çıkar ve beklentilerine uygun yaşamasına neden olan en temel eşitsizlik sebebidir. Dolayısıyla kaliteli bir eğitim, toplumdaki tüm bu kısır sorunların ve çelişkilerin giderilmesinin yegâne yoludur. Kaliteli eğitimden kasıt, iş bulma olasılığını yükselten, "işçi" yetiştiren eğitim modeli değil, dürüst ve ahlaklı "insan" yetiştiren eğitim modelidir. Daha ilk yıllardan ve aile içinden başlamak üzere cinsiyetçilikten soyutlanmış, kadın-erkek rollerinden azade, eşitlikçi ve herkesin dilediği her şey olabileceğini, dilediği gibi hayaller ve hedefler koyabileceğini aşıl原因 ve öğretilmiş çaresizlik döngüsünü kırarak kalıp yargıları yıkan, çeşitlilik ve kapsayıcılık taşıyan bir eğitim modeline ihtiyaç vardır (Bora Çınar, 2023b; CEDAW, m. 10; Demetrakas, 2008; Fine, 2011). Bu eğitim ihtiyacı yalnızca çocuk eğitimi bakımından değil yükseköğrenim kapsamında ve özellikle hukuk eğitimi bakımından da gereklidir. Toplumda adaleti ve eşitliği koruyacak ve hayata geçirecek en önemli mesleklerden biri olan hukukçuların eğitim sürecinde de toplumsal cinsiyet noktasında bilgi ve farkındalıkların artırılması, hukuk uygulamasının cinsiyetçilikten soyutlanması bakımından oldukça önemlidir (Bora Çınar, 2023b;

Uygur & Özdemir, 2018). Daha çocukluk çağından başlamak üzere kaliteli bir eğitime erişerek iyi, ahlaklı ve dürüst olmayı ilkesel olarak öğrenen ve karakterine işleyen insanlar zaten doğruyu ve adaleti bilecek ve yargı organına kalmadan onu hayata geçirmek için çaba harcayacaktır. Eğitimin bir diğer önemli fonksiyonu, uzmanlaşma sağlayarak meslek edindirmesidir. Asiyе'nin okula gönderilmesi bu sebeple önemli bir detaydır. Nitekim "okumak" cinsiyetçi toplumlarda kadın için "başka bir yol daha var" umudunun temel taşıdır. Ancak eğitim gibi temel ve hayati bir hak, hukuk metinlerinde "herkes" için tanınmakla birlikte, ne yazık ki uygulamada, hakka erişimi sağlayacak fırsat eşitliği herkes için hayata geçirilebilmiş değildir. Yurt ve burs imkânlarının ihtiyaçtan çok başarıya odaklanarak sunulması, kaynakların sınırlı olması ve toplumun eğitim ihtiyacına hassasiyet gösterenlerden çok, hakka erişimi engelleyenlerden oluşması, eğitimi ancak üstün başarılı ve şanslı kız çocukları için anlamlı hale getirmektedir. Ancak eğitim politikası, bireysel çabalara göre değil toplumsal ihtiyaçlara göre tasarlanmalı, eğitim almak isteyen her bireyi desteklemeli ve eğitime erişimi kolaylaştırmalıdır. Aksi halde ilgi ve yeteneği ölçemeyen, ezbere dayalı sistemlerle eleme üzerine şekillenen bir eğitim modelinde, eğitime en çok ihtiyacı olanlar en çok eğitime ulaşamayanlardan ibaret olacaktır. Nitekim Asiyе de ortalama düzeyde bir öğrenci olduğundan eğitimine devam ettirilmemiş, eğitimci kadınlar tarafından dahi evliliğe yönlendirilmiştir.

Anneler ve Kızları: Madalyonun İki Yüzü Olarak Namus ve Sömürü

Birinci, İkinci ve Üçüncü Oyun (Öngören, 1970)

Asiyе'nin nişanına katılanlardan biri Asiyе'yi tanımış ve düğün sahibi babaya, Asiyе'nin annesinin "kötü kadın" olduğunu söylemiştir. Müdire Hanım'a sorarak bu bilgiyi teyit ettiren baba ise nişanı bozmuştur. Müdire Hanım'ın tayininin çıkması üzerine okulda

kalmayı sürdüremeyen Asiye, Müdire Hanım'ın evine sığınmaya karar vermiştir. Müdire Hanım'ın evine gittiğinde ise Müdire Hanım'ın yeğeniyle karşılaşmış, Müdire Hanım'ın gittiğini ve uzunca bir süre de dönmeyeceğini öğrenmiştir. Asiye'nin çaresizliğini anlayan yeğen, Asiye'yi eve davet etmiş, ev ve iş bulmuş, zamanla dostlukları aşka dönüşünce de birlikte yaşamaya başlamışlardır. Asiye evleneceklerini düşünmüş ancak Müdire Hanım ve bir kadının evi basması neticesinde, sevdiği erkeğin evli olduğunu öğrenmiştir. Müdire Hanım'ın yeğeni ise karısından boşanmak istediğini, Asiye'yle evleneceğini söylese de Asiye dinlememiş, evi terk etmiştir. Yine uzun bir iş arama süreci neticesinde, Asiye bir fabrikada çalışmaya başlamıştır.

İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Konuşma (Öngören, 1970)

Seniye Hanım'a göre, basit bir kadın için en makul çare evlilik olsa da annenin kötü geçmişi Asiye için büyük bir evlilik engelidir. Ancak seven bir erkek, bu geçmişe rağmen Asiye'yi kabul edebileceğinden, Asiye'nin böyle bir erkekle karşılaşmasını ummak gerekecektir. Ancak bu kişiyle birlikte yaşamak değil evlenerek "netice" almak şarttır. Bu kişinin evli olduğunun anlaşılması üzerine ise gurur yapmayarak mücadele etmesi, seven bir erkeğin yapabileceği fedakârlık ve sunacağı konforun avantajını sonuna kadar kullanması gerekmektedir. Ancak Asiye evi terk ederek bu avantajın kıymetini bilemediği için seven bir erkeği kullanamayan her kadın gibi "çalışmak" zorunda kalacaktır. Temizlik, çamaşırcılık gibi aile içerisinde yapılan işlerde, evin erkekleri bu tür kızları istifade edilebilecek kişiler olarak değerlendirdiğinden, fabrika toplumunda olmak Asiye gibi kızlar için kadının özgürlüğünü sağlayabilecek bir iş çevresidir.

İnceleme

Doğruluk, dürüstlük, ahlaklılık, erdemlilik gibi anlamlar taşıyan namus kavramı, ataerkil toplumlarda kadının cinselliğine özgülenerek olabildiğince dar ve çifte standartlarla bezenip içerisi boşaltılmış bir kavram haline dönüştürülmüştür. Nitekim cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin, dinî, hukuki ve ahlaki bakımdan yasaklanan durumlar, uygulamada daha çok kadını olumsuz etkilemekte, tüm sorumluluk bu faaliyeti gerçekleştirenlerden sadece “kadın” a yükletilmekte, toplum hem kutsal kabul gördüğü değerleri sömürmekte hem de sömürdüğü kadını yargılayarak namussuzlukla itham etmektedir. Bu çarpıklık ve çifte standartlar ne yazık ki hukuk metinlerine ve hukuk uygulamasına da yansıtılmakta, kadın haricinde hemen herkes “kadın namusu” üzerinde söz ve yetki sahibi kılınabilmektedir. Oysaki yardım ve destekte bulunmak yerine sömürmeyi tercih eden çoğunluğun “kötü” işler olarak gördüğü fiillerin içerisinde yer alarak “temiz” ve “namuslu” kalabilmeleri, kadınların ise sadece kendileri için değil çocuklarına aktarılacak kadar derin bir “kirlilik” ve “namussuzluk” etiketiyle mimlenmeleri toplumun ikiyüzlülüğüdür (Balseven Odabaşı, 2009). Oyunda da muhafazakâr olarak yansıtılan kayınvalide, eşi ve arkadaşının ahlaksızlıklarını gülererek geçiştirmekte, onlara alkol servis edebilmekte ve sürecin içindeki erkekler yerine tamamen dışındaki bir kız çocuğunu annesi sebebiyle suçlayıp oğluna yakıştırmayabilmektedir (Öngören, 1970). Aslında toplumun içinden biri olan bu kayınvalide imgesi, kadına yönelik ayrımcılık, şiddet ve istismarın sadece erkekler tarafından değil kadınlar tarafından da sürdürülüp desteklendiğinin bir temsilidir (Gökkaya, 2011). Toplumun adaletsiz, ayrımcı ve baskı dolu cinsiyetçi dayatmalarıyla kız çocukları kimi zaman öncelikle annelerinin baskı ve yönlendirmeleri aracılığıyla tanışmakta, kimi zaman da ilk şiddet, sömürü ve istismar olgusu yine aileleri aracılığıyla gerçekleşmektedir

(Michel, 1993). Nitekim Asiye'ye bedenini satması telkininde bulunan ilk kişi de yine kendi annesidir. Benzer şekilde Asiye'yi büyüten, eğitilmiş bir kadın olan okul müdiresi de içten içe Asiye'yi evlilik, aile gibi "kutsal" bir çerçeveye içerisine yakıştırmamakta, "Kendi oğluyla evlendirir miydi?" sorusu karşısında sessiz kalmaktadır (Öngören, 1970). Kaldı ki sonrasında yeğeniyle birlikte olduğunu öğrendiğinde "annenin kızıydın..." cümlesi, eril zihniyete sahip bir kadın olduğunu gözler önüne sermektedir (Öngören, 1970). Tüm bu sistematik, normalleştirilmiş ve kadın-erkek elbirliğiyle inşa edilmiş sömürü ve şiddet sarmalından çıkmak isteyen kadının öncelikle devlete, sivil toplum kuruluşlarına ya da hiç tanımadığı üçüncü kişilere sığınmayı tercih etmesinin gerisinde de en yakınları tarafından şiddet ve ayrımcılığa uğraması ve yine maruz kaldığı bu olumsuz durum karşısında en yakınları tarafından destek ve koruma göremeyeceğini bilmesi yatmaktadır. Nitekim eve hapsedilen kadın en çok evinde şiddet ve sömürü kurbanı olurken, bunu yapanların cezalandırılma süreci ya çok yavaş ya da sonuçsuz ilerlemekte, kadını korumak için en makul yaklaşım da yine kadını bir eve, "sığınma evlerine" hapsetmek olmaktadır.

2019 OECD Kadına Yönelik Şiddet istatistiklerine göre Arjantin kapsam dışında tutulduğunda listenin ilk sırasında Türkiye yer almaktadır. Benzer şekilde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Raporu'na göre Türkiye listeye "sondan" ikinci olarak dahil olmaktadır. Şiddet göstergeleriyle cinsiyet eşitsizliği göstergeleri bu bakımdan birbiriyle uyumlu görülmekte, biri çözülmeden diğersinin de çözülemeyeceğinin ipuçlarını vermektedir. Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler ile İlgili 2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi ile çocuğa yönelik şiddet konusunda Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, kadına yönelik şiddet ve

töre/namus cinayetleri konusunda ise Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından, başlatılacak çalışmaların koordine edileceği belirtilmiş, bu genelgede hemen her soruna genel olarak işaret edildiği gibi olası çözüm yöntemi olarak da isabetli bir şekilde eğitim, denetim ve toplumsal cinsiyet konusunda toplumun bilinçlendirilmesine yönelik tedbirler sıralanmıştır. Ancak tedbir ve düzenlemelerin hayata geçirilmesi toplumsal bir uzlaşma ve bilinç yükseltilmesi ile mümkündür. Nitekim kadını korumak için alınması planlanan tedbirlerin yayınından birkaç yıl sonra Türkiye, AİHM'nin 9 Haziran 2009 tarihinde verdiği "Opuz v. Türkiye Kararı"¹ ile aile içi şiddeti engelleyemediği ve kadına karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik gerekli önlemleri hayata geçirmediği için aleyhine ihlal kararı verilen ilk ülke olmuştur (Odman & Odman, 2017). Kadına karşı şiddetin dijital bir kaydını tutan Anıt Savaş (www.anitsayac.com) verilerine göre ise 2008 yılından itibaren her geçen yıl öldürülen kadınların sayısında artış yaşanmakta, neredeyse her gün bir kadın daha öldürülmektedir. Kanaatimizce bu karanlık tabloda herkesin ağır sorumluluğu bulunmaktadır. Nitekim en mükemmel düzenlemeler ve tedbirler alınsa bile, kaliteli bir eğitimle cinsiyet eşitliğini içselleştiren bir toplum bilinci oluşturulmadığı sürece, toplumu sırf yasaklar, emirler ve cezalarla dönüştürmek ve süregelen yanlış tutum ve davranışları değiştirmek mümkün olamamaktadır. Sonuç olarak, toplumun her bir hücresine işlemiş önyargılar, çelişkiler ve iki yüzlülükler, kendini gerçekleştiren kehanetler gibi geleceğe beklentileri taşımakta, kadın-erkek elbirliğiyle inşa edilmiş bu namus ve sömürü döngüsünden, kadın kimliği kendini kolaylıkla kurtaramamaktadır.

---

¹ Case of Opuz v. Turkey, The European Court of Human Rights (Third Section), Application no. 33401/02, Strasbourg, 9 June 2009, <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:%22001-92945%22>}}

Kadınların ve kız çocuklarının toplumda ne tür engel, tehdit ve risklerle karşı karşıya oldukları konusunda fikir vermesi için belli başlı uluslararası hukuki düzenlemelerin salt adına bakılması bile kanaatimizce yeterlidir. *Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi* (CEDAW), kadınların her türlü ayrımcılığa maruz kaldığını; *Kadınların Siyasal Haklarına Dair Sözleşme*, kadınlara siyasi alanda eşit katılım hak ve imkânı sunulmadığını; *Olağanüstü Hal ve Silahlı Çatışmalarda Kadınların ve Çocukların Korunması ile İlgili Bildiri*, güvenlik riskinin doğduğu zamanlarda kadın ve çocukların her türlü şiddetin hedefi haline geldiklerini; *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*, çocukların hak ve hukukunun gözetilmediğini; *Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol*, çocukların satıldığını, istismar edildiğini ve bu istismarın kayıt altına alınarak görüntülerinin de ayrıca satıldığını; *Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol*, örgütlü olarak özellikle kadın ve çocukların ticaretinin yapıldığını ve uzun süredir bu insanlık suçunun cezasız bırakıldığını; *Evlilikte Rıza, Asgari Evlilik Yaşı ve Evliliğin Tescili Hakkında Sözleşme*, kadınların zorla, çocuk yaşta ve kayıt dışı olarak evlilik adı altında sistematik şekilde cinsel sömürüye maruz bırakıldıklarını; *Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge*, kadınlara yönelik sistematik bir şekilde şiddet olgusu olduğunu; *İstihdama Erişim, Mesleki Eğitim ve Terfi Konularında Kadın ve Erkeklere Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına İlişkin 76/207/EEC Sayılı Konsey Direktifi*, kadınların erkeklere nazaran işe alınma, yükselme ve uzmanlaşma konularında engellendiklerini ve ayrımcılığa maruz bırakıldıklarını ortaya koymaktadır. Uluslararası düzenlemeler bu şekildeyken normlar

hierarchyisinde alt basamaklarda yer alan birkaç düzenleme örneğiyle bile uygulamadaki durumun fazlasıyla dramatik boyutlarda olduğunun gözler önüne serilmesi mümkündür. Örneğin Genetik Hastalıklar Değerlendirme Merkezleri Yönetmeliği m 18/3-a ve Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Uygulama Tebliği ek-17, m. 8 hükümlerine bakıldığında, daha gebeliğin oluşturulması aşamasında cinsiyeti belirlemenin yasaklanmaması halinde erkek bebeklerin tercih edileceği, gebeliğin sonlandırılabilceği yasal süre dolmaksızın fetüsün kız cinsiyetinde olduğunun bildirilmesi halinde ise kız bebeklerin doğumunun engelleneceği ortaya koyulmakta, daha en başından yaşama hakkı bakımından bile kız bebeklerinin dezavantajlı olduğu vurgulanmaktadır (Bora Çınar, 2023a).

Toplumsal cinsiyet kalıpları sadece kadın için değil erkek için de bir sömürü unsuru haline gelebilmektedir. Evliliğin kutsanması, sevgisiz birlikteliklerin toplumsal baskı sebebiyle kurulup sürdürülmesi ve kadının sistematik olarak güçsüz ve çaresiz bırakılarak erkeğe mahkûm edilmesi politikası, günün sonunda erkeğin de kadına mahkûmiyetiyle neticelenebilmektedir. Her ne kadar hukuk metinleri, mağdur ve yardıma muhtaç olarak çoğunlukla belli bir cinsiyete işaret etmese de hukuk uygulaması, toplumsal cinsiyet kabulleri çerçevesinde ekonomik destek vermesi gereken olarak, erkeği öncül kabul eden teamüller oluşturmuştur. Bunun yanında kadın için seven bir erkek, dilediğini yaptırabileceği, konforunu sağlayacak ve kendisine bakacak bir geçim kapısı olarak algılanabilmekte, bir bakıma karşılıklı çıkar ve sömürüye dayalı bu ilişkiden “netice almak” ve güvence oluşturmak için ilişkiler resmiyete taşınabilmektedir. Esasında, kadını ev işleri ve çocuk bakımından ibaret görerek mümkün olduğunca kendine bağımlı kalacak biriyle evlenip, sonrasında ayrılmak isteyince kendi ayakları üzerinde duramadığı için şikâyet eden erkekle (Mill, 1970); erkeği geçim kapısı olarak gören ve

sevgisi bitince aldatmasına ses çıkarmamakla birlikte ancak boşanma aşamasında ihaneti ileri sürerek yüklü bir tazminat ve nafaka almayı planlayan kadın bir bakıma benzer durumdadır. Sonuçta ayarı bozulan kantar er ya da geç ayarı bozanları da tartmaktadır.

Kadın ve Emek: Ticaret ve İş Dünyasında Kadına Yönelik Ayrımcılığın Kökleri²

Dördüncü Oyun (Öngören, 1970)

Asiye'nin çalıştığı fabrikanın sahibi, fabrika müdürü olan yeğenini teftişe gelmiştir. Bu esnada Asiye, fabrikanın ambarında usta şefinin cinsel saldırısına uğramış, şikâyet etmek için müdür ve fabrika sahibinin yanına gitmiştir. Asiye, fabrikada çalışmaya başladığı ilk günden beri usta başının tacizine uğradığını, kendisini işten çıkartmakla tehdit ettiğini, sonunda tecavüz etmeye çalıştığını söylemiştir. Üstü başı parçalanmış ve saçları dağılmış Asiye'yi dinleyen müdür, personel şefini çağırarak şikâyeti işleme almasını ve ustanın da işten çıkarılmasını emretmiştir. Asiye müdüre teşekkür ederek işinin başına dönmüştür. Bu süreci izleyen fabrika sahibi, müdür yeğenine kızarak, düşkünler evi değil fabrika yöneticisi olduğunu, tek önceliğinin kâr olması gerektiğini hatırlatmıştır. İki aydır çalışan bir kadının yerine anında yüz işçi bulunabileceğini, ancak az önce işten çıkarılmasına karar verdiği on beş yıllık deneyimli, nitelikli bir ustayı bulmasının ise mümkün olmayacağını söylemiştir. Fabrika sahibine göre çözüm, ustayı değil Asiye'yi işten çıkarmak, namusu tehdit altında olan genç kızların da çalışma ortamına alışmalarını ummaktır. Müdür, amcasını dinlemiş ve Asiye'yi işten çıkarmıştır.

² İş hukuku çerçevesinde ele alınan "Kadın ve Emek" bölümünü, zaman ayırarak inceleme ve değerlendirme nezaketi gösteren ve ayrıca çeşitli Yargıtay kararları ve istatistiklerle de çalışmamıza katkı sunan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Faruk Barış Mutlay'a katkısı, emeği ve desteği için çok teşekkür ederim.

Beşinci Konuşma (Öngören, 1970)

Seniye Hanım, Asiye'nin sürekli yeni bir iş araması, direnmesi, mücadele etmesi ve ne pahasına olursa olsun namusunu koruması gerektiğini düşünmektedir. Asiye de öyle yapmıştır. Ancak günün sonunda açlık, dünyanın en büyük acısı olarak üstesinden gelemeyeceği bir hal almaya başlamıştır.

İnceleme

Emek ve cinsiyet, bireye ait olmakla birlikte topluma yönelen, toplumu şekillendiren ve inşa ettiği toplum içinde kendini de şekillendirip var eden, bu bakımdan dayanak alınarak oluşturulan yapılar, ortaya çıkan sorunlar, teoriler ve politikalar açısından da birbirine paralel temeller olarak karşımıza çıkmaktadır (MacKinnon, 2003). Kadın ve emeğin "ev hanımı" kavramındaki sentezi, ücretlendirilmeyen, tatil, izin, kıdem gibi haklar bir yana, mesai kavramı dahi olmayan, yalnızca bedensel olarak değil zihinsel ve cinsel olarak da evin otoritesinin her türlü ihtiyacına seferber edilen, teknik olarak köle emeğiyle eş değer en ağır sömürünün geleneksel bir resmini oluşturmaktadır. Ev içi işlerde ücretsiz ve güvencesiz olarak çalıştırılan kadının yaygın bir şekilde evin dışında da çalışmaya başlaması ise erkeklerin kas gücünün yerini makinelerin alması ve fabrika üretim hatlarının kurulmasıyla birlikte yükselişe geçmiştir (Marks, 2013). Nitekim sanayi toplumunda zayıf ve güçsüz görülen ancak makinelerle uyumlu ince elleriyle, vasıfsız ve ucuz işgücü kaynağı olarak kullanılabilirdiği anlaşılan kadınlar kadar çocuklar da olabildiğince üretime dahil edilmiştir. Üretim ve ticaretin dönüşümü, ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümü de beraberinde getirmiş, ev içine özgülenen kadın emeği ev dışına taşınmış, kadının çalışma hakkı bazen özgürlük bazen mecburiyet halini alsa da kadın emeği bir şekilde iş yaşamında görünür kılınmıştır. Ancak yüzyıllardır eve

hapsedilen ve görünmez kılınan kadın emeği, yine yüzyıllardır erkeğe özgülenmiş iş piyasasındaki erkeğin otoritesinin yegâne kaynağı haline getirilmiş erkek emeği karşısında ne eşit değer görebilmiş ne de eşit işe eşit ücret alabilmiştir.

8 Mart 1857 tarihinde, ABD'nin New York şehrinde, daha iyi çalışma koşulları için mücadele veren ve greve giden dokuma işçisi kadınların çıkan yangında can vermesiyle sonuçlanan ve kadın emeğinin korunması için milat kabul edilen talihsiz olayın üzerinden yüzlerce yıl geçmiş olsa da hâlâ emekçi kadınlar eşit ve adil bir çalışma ortamı için mücadeleyi sürdürmeye mecbur bırakılmaktadır. Bunun yanında toplumsal cinsiyet kalıplarının bir sonucu olarak belli işlerin kadın, belli işlerin ise erkek işi olarak kodlanması, kadın emeğinin vasıfsız, geçici, düşük ücretli ve güvencesiz iş alanlarına özgülenmesine yol açmaktadır (Bora Çınar, 2023a; MacKinnon, 2003; Parlaktuna, 2010; Tümer Erdem & Yiğit, 2010). Ayrıca kadının iş hayatına dahil olmasıyla birlikte her ne kadar ev dışı işler erkeklerle paylaşılmaya başlansa da benzer bir iş paylaşımı ev içi işlerde yaşanmamıştır (Davidoff, 2002; Gökkaya, 2011; MacKinnon, 2003; Şaşman Kaylı, 2013). Hane halkı tarafından yapılan ev işleri cinsiyete göre incelendiğinde, kadınların en fazla yüzde 94,4 ile çocuk bakımı, yüzde 85,6 ile çamaşır ve bulaşık yıkama (makineyle bile olsa), yüzde 85,4 ile yemek yapma ve evin günlük toplanması ve temizlenmesi işlerini üstlendikleri; erkeklerin ise en fazla yüzde 74,1 ile aylık faturaların ödenmesi, yüzde 65,2 ile küçük bakım, onarım, tamir işlerini üstlendiği tespit edilmiştir (TÜİK, Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021). Uygulamadaki bu kalıplaşmış görev dağılımının mevzuatla da desteklendiğini görmek mümkündür. Öyle ki Türkiye'de uzunca bir süre, evli bir kadının iş görme ve meslekle uğraşması kocasının iznine tabi tutulmuş (Mülga TMK m. 159), kadının öncelikli görevinin ailesiyle ilgilenmek olduğunu ortaya koyan ilgili hüküm ancak 1990 yılına gelindiğinde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal

edilebilmiştir (AYM, E. 1990/30, K. 1990/31, 29.11.1990). Fakat bu zihniyetin iş uygulamasına başka bir yansıması olan, kadının evlenmesi halinde kıdem tazminatını alarak işten ayrılmasına olanak tanıyan (Mülga İş K. m. 14) ve dolaylı olarak evlilikle birlikte kadının çalışma yaşamının eşinin isteği doğrultusunda bitirilmesini destekleyen hüküm, tüm kanun değiştiği halde yürürlükte bırakılan tek hüküm olmuş (İş K. m. 120), kadının çalışma özgürlüğü ve kadın-erkek eşitliğine aykırılık oluşturduğu gibi CEDAW m. 5 ve 16/d hükümleriyle de çelişen ilgili hüküm, Anayasa Mahkemesi önüne getirildiyse de iptal edilmemiştir (AYM, E. 2006/156, K. 2008/125, 19.06.2008). Evli kadının yerinin “ev”i ve dolaylı olarak artık eşinin ücretsiz işçisi olduğunu gösteren hukuk politikaları her dönemde söz konusu olabilmıştır. Hatta öyle ki Nazi Almanya’sında da ideal kadını tasvir eden 3K (Kinder, Küche, Kirche/Çocuk, Mutfak, Kilise) sloganı ilkeleştirilmiş, bir kararnameyle kamuda çalışan tüm evli kadınların işten çıkarılmasıyla birlikte sistematik olarak tüm topluma dayatılabilmıştır (Michel, 1993). Evlilikle birlikte kadının çalışma ve emeğini yutan günümüzdeki bir başka düzenleme ise işverenin işyerinde ücretsiz çalışan eşinin sigortalı sayılmayacağına ilişkin 5510 sayılı SSGSS K. m. 6/1-a hükmüdür. Hüküm her ne kadar kadını hedef almamaktaysa da işverenlerin büyük bir çoğunluğunun erkek olması, hükmün mağdur ettiği kesimin büyük çoğunluğunun kadın olduğunu göstermektedir (Cıvan, 2018). İş hukukunda kadını koruyan düzenlemeler öncelikle gebelik, analık, belli işlerde kadının çalışmasının yasaklanması ya da dinlendirilmesi gibi kadının biyolojik farklılıklarının gözetilmesi sonucunda ve genel olarak da eşit davranma ve ayrımcılık yasağı çerçevesinde ele alınmıştır (Erdoğan, 2018). Her ne kadar mevzuatta çalışan kadınlara yönelik iyileştirmeler yapılırsa da kadının ev içi rolünün üzerine yapışması neticesinde erkek, evdeki kadın rolünü işyerindeki kadın rolüyle özdeşleştirmektedir. Kadının emeği ve çalışması iş yerinde de tıpkı

evde olduğu gibi ikincil, ötekileştirilmiş ve görünmez hale getirilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla ev içindeki roller paylaşılmadığı ve eşitlenmediği sürece, ev dışında da eşitlik ve adaletin sağlanması mümkün olamamaktadır (Cıvan, 2018; Fine, 2011; Jaene & Márquez, 2019).

Kadın emeğinin niteliksiz ve kolaylıkla ikame edilebilir olarak çerçeveslendirildiği iş yerlerinde, deneyimli, uzman ve görece daha önemli işleri yerine getiren erkek çalışanlar hem iş yerinde hem de kendi altında çalıştırılan işçiler üzerinde geniş bir otoriteye sahip kılınmaktadır. Eğitim, kendini geliştirme, uzmanlaşma imkânı yanında taciz ve işten çıkarılma gibi motivasyon bozucu engellemelerle nadiren karşılaşan bir erkek çalışana nazaran bir kadın çalışanın kariyerine başlaması ve sürdürmesi çok daha zor olmaktadır. Nitekim işgücüne katılma oranı eğitim durumuna göre incelendiğinde, kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne daha fazla katıldıkları tespit edilmiştir (TÜİK, Hane Halkı İşgücü Araştırması, 2021). Dolayısıyla eğitime erişme ve sürdürmede eşit katılım ve fırsat eşitliği sağlanmadığı sürece, kadının eğitimde de iş yaşamında da asıl potansiyelini ortaya koyabilmesi oldukça zordur (Fine, 2011). Kadının üst düzey yönetici olamadığı, kendini geliştiremediği ve daha en baştan gerekli eğitime ve çalışma ortamına erişimde sistematik engellerle karşılaştığı iş piyasasında, kadına yönelik taciz ve mobbingin engellenememesi, etkili bir şekilde oluşturulamaması, her adli olayın bir şekilde kadının iftirası olarak ötelenmesi ve herkesin alenen gerçeği bildiği iş ortamlarında bile tacizci ve tecavüzcülerin korunmasının işin normal haline getirilmesinin gerisinde (Öngören 1970), kadın emeğine biçilen değer ve ticaretin öncelikleri yatmaktadır. Öncelik sosyal sorumluluklar, çalışanların huzuru ve insan olmanın gerekleri yerine verimlilik, kâr ve işin ne pahasına olursa olsun yürütülmesi olduğu sürece, iş ve meslek etiğinin gereklerinin yerine getirilmesi ve insan kaynaklarında çeşitlilik ve

sürdürülebilirliğin garanti altına alınması mümkün değildir (Işık, 2022). Özellikle mobbing ve taciz durumlarıyla çoğunlukla kadınlar karşılaşmaktadır (Bakırcı, 2000). Bu tür saldırılarda mağdurların kişiliklerinin aldığı yara hesaba katılmadan işlerindeki performansları değerlendirilebilmekte ve hangi bireyin değil hangi iş gücünün işletmede korunmaya değer olduğuna göre tasarrufta bulunulabilmektedir. İş Kanunu'na göre işçinin işveren tarafından cinsel tacize uğraması ya da başka bir işçi/kişisi tarafından işyerinde cinsel tacize uğradığını işverene bildirmesine rağmen gerekli önlemlerin alınmaması halinde işçiye sunulan imkân, iş sözleşmesinin haklı sebeple feshedilmesidir (İş K. m. 24/II-b ve d). Tacizci işçinin iş sözleşmesini haklı sebeple feshedip etmemekse işverenin tasarrufuna bırakılmaktadır (İş K. m. 25/II-c). Her ne kadar tacizde bulunana cezalandırmaya (TCK m. 86/3-a ve b, 96/2-b, 102, 103, 104, 105 ve 232), tacizde bulunana (TMK m. 196, 199; TBK m. 417) ve işverene (İş K. m. 5/6) tazminat ödemeye yönelik cezai ve hukuki düzenlemeler bulunsa da bu hükümler kadın işçinin işini koruması ve sürdürmesine doğrudan katkı sunamamakta, tacizlere direndiği için sürekli iş değiştirmek zorunda bırakılan kadın deneyim kazanamamakta, deneyimsiz ve vasıfsız olduğu için hakkı maddi ve manevi anlamda ihlal edilebilmekte, şikâyet ve ihbar prosedürü nitelikli ve önemli bir işi yerine getiren personeli korumakta, tüm bunlar kısır bir döngüye yol açarak kadını da emeğini de yutup durmaktadır.

İş ahlakının yozlaştığı bir yönetim mimarisinde kadının güçlü olması ve korunması için ne yazık ki kadın emeğinin de güçlü olması ve korunmaya değer görülmesi gerekmektedir. Oysaki emeğin ve insan onurunun değer görmediği bir çalışma alanı, yalnızca kadınlar için değil erkekler için de psikolojik bakımdan oldukça sorunludur. Kısa vadede kârlı olduğu düşünülen bu sorunlu iş kültürü, uzun vadede her iki cinsiyet için de yıkıcı ve onarılamaz zararlara yol açma potansiyeli taşımaktadır. Kaldı ki işverenin eşit davranma ve

ayrımcılık yapmama (İş K. m. 5; TİHEKK m. 5 ve 6), çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini sağlama (İSGK m. 4 ve 5), hizmet ilişkisinde işçinin kişiliğini koruma, saygı gösterme ve işyerinde dürüstlük ilkelerine uygun bir düzeni sağlama, özellikle işçilerin psikolojik ve cinsel tacize uğramamaları ve bu tür tacizlere uğramış olanların daha fazla zarar görmemeleri için gerekli önlemleri alma (TBK m. 417) yükümlülüğü bulunmaktadır (Bakırcı, 2000). Ayrıca yalnızca işverenlerin değil devletin de çalışanları ve özellikle vurgulandığı haliyle "kadın çalışanları" korumak ve gözetmek için gerekli tedbirleri alma (T.C. Anayasası m. 49, 50) ve eşit işe eşit ücret ilkesini hayata geçirme (T.C. Anayasası m. 10 ve 55) yükümlülüğü bulunmaktadır. İşte bu sebeple *İşyerinde Kadın ve Erkeklerin Haysiyetinin Korunmasına İlişkin 27 Kasım 1991 tarih ve 92/131/EEC sayılı Komisyon Tavsiyesi*'nde belirtildiği gibi hem erkek hem kadın çalışanlar için "insan" onurunun gereklerine uyan, herkes için huzurlu ve güvenli bir iş, yaşam ve gelecek kültürü inşa edilmesi için devletler başta olmak üzere tüm paydaşların gerekli özeni göstermesi, önleyici tedbirleri alması, fırsat eşitliğini hayata geçirebilmek için gerekli tüm teşvik ve katkıyı sunması gerekmektedir.

Kadın ve Ticaret I: Sermaye Olarak Kadın

Beşinci Oyun, Birinci Final, Yedinci, Sekizinci, Dokuzuncu, Onuncu ve On Birinci Oyun (Öngören, 1970)

Günlerdir evsiz, işsiz ve sokakta kalan Asiye, açlığa daha fazla dayanamamış ve bir meze dükkanından yiyecek çalmaya kalkışmıştır. Mezeci, Asiye'yi yakalamış, hırsızlık yapmakla suçlayarak polise vereceği yönünde tehdit etmiştir. Asiye'nin kimsesiz, sokakta ve çaresiz olduğunu anlayan mezeci, yiyecek, para ve polise ihbar etmemek karşılığında Asiye'yi cinsel ilişkiye zorlamıştır. Açlıktan çaresiz kalan Asiye, ağlayarak yemek yediği esnada tecavüze uğramıştır. Asiye'nin direncini, açlık ve çaresizlik kırmış, böylece

bedenini satmaya başlamıştır. Çok geçmeden erkeklerin para, yiyecek, giyecek; bu yaptığının bir meslek; kendisinin bir işçi ve sermayesinin de eti olduğunu kavramıştır. Asiye'ye göre kendisini kurtarmayı hedefleyen Seniye Hanım'dan da aslında pek bir farkı yoktur. Seniye Hanım gibiler bir erkeğe, kendisi ise binlercesine kendini sunmaktadır. Asiye çok geçmeden hastalanınca annesini aramış, bir genelev önünde dilencilik yaparken bulduğu, tanınmayacak haldeki annesini yanına almıştır. Annesi lüks bir randevueviyle görüşerek kızının genç ve güzel olduğunu, dilediği vekile, bakana ikram edilebileceğini söylemiştir. Talebi ise kendilerine ayrı bir ev tutulması ve müşterilerin bu eve gönderilmesidir. Ancak randevuevi sahibi, müşterilerini çalacağı düşüncesiyle bu teklife yanaşmamış, Asiye'nin yanında, annesinin ise dilediği evde kalabileceğini söylemiştir. Asiye'nin sürekli borçlandırılarak avuçlarının içine alınacağını bildiğini söyleyen anne, kızını vermeye razı olmamıştır. Sonrasında yeni bir ev tutup çalışmaya başlayan Asiye'nin ücret zammını kabul etmeyen eski bir müşterisi evi polise ihbar etmekle tehdit etmiştir. Müşterilerden korunmak için Zehra Hanım bir kabadayıyla anlaşmış, gelirin üçte birini ona vermiştir.

Yaklaşık altı yılın sonunda, tıpkı oyunun başındaki annesi gibi Asiye de yıpranmış, müşteriler ve kazanç azalmış, kabadayı da bir tehdit haline gelmiştir. Bunun üzerine Asiye, annesinin tavsiyesiyle, vaktiyle annesinin yaptığını, kendisine aşkla bağlı evli bir müşterisinin metresi olmayı çare olarak görmüştür. Ancak durumu anlayan kabadayı, müşteriyi bıçaklamış, kaçan Zehra Hanım'ı ise yardım çığlıklarıyla koştuğu sokak ortasında vurmıştır. Asiye, müşterisinin para dolu çantasıyla kalakalmış, annesi ve müşterisi ise öldürülmüştür.

Altıncı, Yedinci, Sekizinci, Dokuzuncu, Onuncu, On Birinci, On İkinci Konuşma ve Bir Sözsüz Oyun (Öngören, 1970)

Seniye Hanım'a göre bir kadın kendini satacak kadar zor durumda olduğunda intihar etmelidir. Ancak bu üstenci ve aşağılayıcı çarpık düşüncenin sağlaması yapıldığında, "namuslu yoldan yaşamının tek yolu ölmektir" sonucu çıkmaktadır. Yine de bir kurtuluş yolu olabileceğini düşünen Seniye Hanım, ticaret yapacak kadar bir sermaye biriktirebilmesi olasılığında, Asiye'nin kurtulabileceğini ileri sürmektedir. Randevuevleri çok para kazandırmakla birlikte, sürekli bir borç tuzağına düşürüldükleri için kadınların kendilerini kurtarmaları zorlaşmaktadır. Ancak genelevde çalışılmasının avantajı, devlet ve polis himayesinde çalışmaktır. Dolayısıyla bireysel ev tutulması daha kazançlı olmakla birlikte, güvenlik açısından büyük bir risk oluşturduğundan, "belalı", "dost" gibi ifadelerle adlandırılan bir erkeğin himayesi gerekmektedir.

Yaklaşık 5-6 yıllık çalışma sonucunda ellerinde iş kuracak kadar bir sermayenin birikeceğini tahmin eden Seniye Hanım, böyle bir meslekte zaman ilerledikçe para biriktirilemediği gibi bedeninin de para gibi hızla eriyip tükendiğini anlamıştır. Annesi gibi Asiye de metreslikte şansını denemek zorundadır. Bu bir kurtuluş olmasa da en azından beden en az yıpranacaktır. Ancak son çarenin de kabadayının müşteri ve Zehra Hanım'ı katletmesi neticesinde tükenmesiyle, müşterinin para dolu çantası Asiye için son fırsattır. Asiye bu parayı almalı, nasıl para kazanılacağını iyi bildiği bir işe yatırmalı ve böylece paradan para kazanmanın yolunu bulmalıdır.

İnceleme

Kadın bedeninin ticaretin metası haline getirilmesinin kökleri çok eskiye dayanmaktadır. Yaratılış efsanelerinde erkeğe sunulan bir hediye olarak resmedilen kadının insan olmaktan ziyade eşya olmaya yakınlığı, ölen erkekle birlikte sağ eşinin de gömülmesi, eşi ölen

kadının ailenin başka bir erkek üyesiyle evlendirilmesi, kadının miras hakkı olmadığı gibi bizzat mirasın bir parçası olarak kabul edilmesi gibi pek çok insanlık dışı uygulamaya tarih şahitlik etmiştir (Ateş, 2006; Bora Çınar, 2022a; Odman & Odman, 2017; Şaşman Kaylı, 2013). Daha da geçmişe gidildiğinde, diri diri gömülen kız çocuklarının da gerisinde, kadınların besili hayvanlarla eşdeğer şekilde besin kaynağı olarak kullanıldığı toplumlara dahi rastlanabilmektedir (Locke, 2020). Bunun yanında cinsel nesneleştirme, kadının köleleştirilmesinin en önemli adımını oluşturmuştur (MacKinnon, 2003). Toplumda öncül olan erkeğin, tüm ihtiyaçları gibi cinsel ihtiyaçlarının karşılanması da öncül kabul edildiğinden, kadın bedeninden istifade edilmesi için her türlü kurumsal çerçeve itinayla hazırlanmıştır. Öyle ki eril otorite, hiyerarşisini cinsellik üzerine kurguladığı gibi iktidar kavramını da cinselleştirebilmiştir (MacKinnon, 2003). İngiliz dilinde “sex” kelimesinin hem cinsel ilişki hem de cinsiyet anlamına gelmesi tesadüf değildir. Toplumsal kimlikler cinsellikten ayrı düşünülemediği gibi, cinsellik algısıyla inşa edilen toplumsal yapı da eril otoritenin gücü ve baskısının aynası olarak birbirini sürekli beslemiştir. Kimin kiminle cinsel ilişkiye girebileceğini, ilişki taraflarından hangisi için cinsel zorbalığın hak, direnmenin ise suç sayılacağını, hangi hallerde cinsel sömürü ve şiddetin yasal, hangi hallerde suç olacağını, kimlerin tecavüz mağduru olarak kabul edilmeyeceğini ve kimlerin tecavüz fiillerinin görmezden gelineceğini, rızaya dayalı ya da rızaya dayalı olmayan bir cinsel birliktelik neticesinde istenmeyen ya da istenen bir gebeliğin sürdürülüp sürdürülmeyeceğini belirleyen, eril otoritenin cinsel politikalarıdır. Otoritenin cinsel, cinselliğin ise eril zihniyetle kalıplaştırıldığını düşündüren cinsel politikalar ise geçmişten günümüze kadını sömüren, erkeği ve isteklerini gerek dinî gerek hukuki gerekse kültürel motiflerle bezeyerek normalleştiren bir gelişim izlemiştir. Nitekim kimi zaman kadından istenen bu “hizmet”

dinî motivasyonla - "Tapınak fahişeliği" gibi- kutsallaştırılmış (Aydemir, 2023; Balseven Odabaşı, 2009); kimi zaman zorla evlendirilme ve tecavüzlerden kurtuluş yolu olarak kadınlar tapınaklara sığınmış ve ömür boyu bakirelik yemini ederek eril otoriteye itaat etmek yerine kendilerini dine adamayı tercih etmiştir (Dursteler, 2013; Michel, 1993). Ancak aynı otorite yeri geldiğinde yine dinî argümanlarla eşitlik, özgürlük ve adalet isteyen, bilimle ilgilenen, hekimlik bilgi ve becerisi olan, evliliğe rıza göstermeyen ya da cinsel şiddete boyun eğmeyen kadınları "cadı" ilan edip yüzlerce yıl sistematik olarak katledebilmiştir (Michel, 1993). Bugün de değişen pek bir şey yoktur. Eril baskıdan kaçmak için geçmişte tapınaklara sığınan kadınlar, bugün kadın sığınma evlerine yönlendirilmektedir. Böylece, şiddet ve sömürüyü uygulayandan ziyade mağdurlar hapsedilmektedir. Çözüm olarak sunulan bu geçici tedbir yine erkek egemen otorite lehine yeni bir sorun alanı olarak önümüzde durmaktadır.

Cinsel şiddet ve sömürü, hukuk politikalarına ya tamamen yasaklamak ya hukuken düzenleme altına almak ya da tamamen serbest bırakmak şeklinde üç farklı bakış açısıyla yansıtılmıştır (Balseven Odabaşı, 2009). Türkiye, ikinci yaklaşımı benimsemektedir. Her ne kadar ceza yasalarında fuhuş yaptırılması engellenmek, önlenmek istense de mevzuatta, cinsel sömürü, "müşterilerin" sağlıklarının korunmasını esas alacak şekilde düzenlenmiştir (Odman & Odman, 2017). Benzer şekilde cinselliğin tabu haline getirildiği pek çok toplumda, ekonomik ve cinsel gereksinimin alışverişi şeklinde ticari vasıflandırmayla fuhuş, yasa koyucular tarafından desteklenerek "genelevler" kurulabilmiştir. Para karşılığında cinsel ilişkiye girilmesi faaliyeti yasaya aykırı olarak yapıldığında "fuhuş", yasaya uygun olarak yapıldığında ise bir "meslek" ve verilen "hizmet" de bir "sanat" halini almaktadır. Temel olarak *Genel Kadınlar ve Genelevlerin Tabi Olacakları Hükümler ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan*

Zührevi Hastalıklarla Mücadele Tüzüğü ile düzenlenen yasal çerçevede “meslek” ve hatta “sanat” olarak kavramlaştırılan faaliyetleri yerine getiren “sanatçılar” ise “genel kadın” olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere kanuni düzenlemenin adından başlamak üzere cinsel sömürü, kadın kimliği üzerinde şekillendirilerek yasallaştırılmaktadır. Bu yaklaşım bir yönüyle cinsel olarak sömürülmesi uygun görülen bedenin kadın bedeni olduğuna vurgu yapmaktadır. Her ne kadar bedeni koruma mücadelesi henüz başarılı olamasa da en azından kimliği korumak adına “genel kadın” ifadesi yerine daha eşitlikçi olan ve cinsiyetçilik taşımayan başka bir ifade kullanılması gerektiği yönünde eleştiriler yapılmaktadır. Bu eleştirilerden birinde “seks işçisi” ya da “seks çalışanı” gibi kapsayıcı ve cinsiyetçilik taşımayan ifadeler kullanılması önerilmektedir (İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, 2011). Çalışmamızda da cinsiyetçi ancak yasal olan “genel kadın” ifadesi yerine, bu kavramın karşılığı olarak eşitsizliklerde de olsa eşitleyen bir ifade olduğu için “seks işçisi” kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Ne kadar dillendirmede hassasiyet gösterilirse gösterilsin, mevzuatla düzenlenen “insan ticareti”dir.

Cinsel ilişkinin, tarafların birbirini cinsel olarak arzulamasına değil de karşılıklı rızalarına tabi kılınışı, toplumsal ilişkilerdeki adaletsizliği gözler önüne serdiği gibi (MacKinnon, 2003), yalnızca seks işçiliğine değil uzun süre evlilik içi tecavüzlere de meşruiyet kazandırmıştır. Gerçekten de seks işçilerine yönelik tecavüzler ya tecavüz olarak kabul edilmemiş ya da mağdurun seks işçisi olması cezada indirim sebebi olarak değerlendirilmiştir (Mülga 765 sayılı TCK m. 438). Evlilik içi tecavüzler ise ya suç kapsamına sokulmamış ya da mağdurun şikâyetine tabi kılınmış (TCK m. 102/2), tecavüzcünün cezalandırılması yerine mağdurun tecavüzcüsüyle evlendirilmesiyle mağdurun sistematik olarak tecavüze uğramasının dahi yolu açılabilmiştir (Mülga 765 sayılı TCK m. 434 ve 473/2). Toplumun en küçük birimi olan aileden başlamak üzere devlet otoritesinin bir kolu

olan yargı organına kadar hemen her alanda kadın bedeninin nesneleştirilmesi ve ötekileştirilmesi istikrarlı bir cinsel politika olarak sürdürülmüştür. Öyle ki kadınlar en çok, en güvende hissetmeleri gereken mekânda, evlerinde tecavüze uğramıştır (Odman & Odman, 2017). Canlı bedenine yönelen cinsel şiddeti bekâret, evlilik birliği, olay yeri, olay saati, kıyafet gibi gerekçelerle hafifleterek adeta "suçlu sempatanlığıyla" hareket eden hukuk uygulamasının bu suça ve bu sömürüye mağdurun değil saldırganın değer yargılarıyla baktığı çok açıktır. Yargıtay tecavüze bekâret odaklı yaklaşınca sanık tecavüzünü anal ya da oral yollardan gerçekleştirmekte; adli tıp anal ekimozları, bağırsak sorunları halinde de gerçekleşebileceği ek bilgisiyle değerlendirebilmekte; mağdurun ruhsal yapısının bozulduğuna yönelik raporlar ya hükme esas alınamamakta ya da yeterli görülmemekte; başından sonuna kadar mağdurun beyanından bedensel ve ruhsal bulgularına kadar her ayrıntıyı şüpheli hale getiren uygulamalarla sanık olabildiğince şüpheden yararlandırılmaktadır. Cinsel suçlar gibi delil ve ispatı güç durumlarda, yalnızca mağdurun beyanının olması, gerekli soruşturma ve kovuşturma yürütülüp resen araştırma ilkesinin gereği gibi yerine getirilmesinden imtina edilerek doğrudan şüpheden sanık yararlanır ilkesine gidilip mağdurun aleyhine çevrilmemelidir (Yalçın Sancar, 2013). Nitekim "kadının beyanı esastır" şeklinde uygulamaya kazandırılan ve haksız eleştirilere konu edilen ilke, yalnızca kadınların değil mağdur erkeklerin ve çocukların da lehinedir. Bu sayededir ki cinsel şiddetin "mağdurlarının" beyanı esas alınarak soruşturma ve kovuşturmanın başlaması, yargılama sürecinde kendilerini yeterince ifade edebilmelerinin sağlanması (Akçabay, 2018) ve mağdurun toplumsal baskıya direnerek bir şekilde toplayıp yargıya taşıdığı cesaretinin, itibarının suikasta uğratılması ya da cinsel şiddeti "hakkettiği" gibi hukukun katli niteliğindeki insanlık dışı savunma ve şiddeti meşrulaştırma yoluyla kırılmamasını sağlamaktadır.

Uygulamada, ister sevgili, ister eş, ister seks işçisi olsun, bir bireyin “hayır” dediği anda, fiilin hangi aşamasında olunursa olunsun artık bunun cinsel şiddet olduğu ve bir çocuğun “evet”i ya da mağdurun bağırması gibi bir durumun istismarı daha az istismar yapmayacağı farkındalığı geliştirilebilirse, işte ancak o zaman yalnızca kadınlar için değil, bu şiddetin en az kadınlar kadar hedefi haline gelen çocuklar ve erkekler için de hukuk karşısında “bir birey olarak” eşit ve adil bir şekilde yer almanın yolu açılacaktır. Nitekim evli bir kadının kocası tarafından tecavüze uğramasında sorun görmeyen sistem, aynı evli kadına başka bir erkeğin tecavüz etmesi halini cezayı ağırlaştırıcı bir sebep olarak düzenleyebilmektedir (Mülga 765 sayılı TCK m. 430). Korunanın mağdurun bedeni değil o bedende otorite sahibi olan kişinin o bedene yüklediği anlamın ta kendisi olduğu açıktır.

Eril otorite için kadın bedenine bir bütün olarak yüklenen anlam olabildiğince cinseldir. Öyle ki erkeklere yönelik seks oyuncaklarında tepeden tırnağa yapay kadın bedenleri, işkence ve esaret temalı materyaller üretilirken, kadınlar için erkek cinsel uzvunun yapay taklitlerinin üretilmesi, tarafların birbirine yönelik cinsel algı ve nesneleştirme eğilimlerinin boyutlarını gösterdiği gibi cinsellikle ilgili pazarın da erkek egemen bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Belki de bu sebeple “sex sells (cinsellik satar)” düsturuyla sanattan reklama, üretimden pazarlamaya kadar hemen her alanda kadın bedeni tüm yönleriyle nesneleştirilmiş, pornografi dahi ifade özgürlüğü adı altında desteklenerek sanat kapsamında değerlendirilebilmiştir (Jaene & Márquez, 2019; Michel, 1993). Neticede pornografiyle de desteklenen cinsel şiddet, yasalara erkeğin gözünden aktarıldığı için, cinsel saldırı ve sömürüyü yasaklamaktan çok düzenleme yoluna gidilmiştir (Jaene & Márquez, 2019; MacKinnon, 2003). Dolayısıyla toplumun aynası olan yasalarla inşa edilen otoritenin kendisi de olabildiğince eril ve cinsiyetçidir (Dworkin, 1986; MacKinnon, 2003; Uygur & Özdemir, 2018). Yalnızca hukuk değil siyaset, iktisat, ahlak,

bilim, moda, kültür, eğitim, medya ve daha pek çok araç ve yöntem de eril otoritenin, kadın kimliğini çevreleyerek otoritesini yeniden üretmesi için kullanılmıştır (Michel, 1993). Hatta "Kızını dövmeven dizini döver", "Kocadır sever de döver de", "Kocanın vurduğu yerde gül biter", "Kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmeyeceksin" gibi söz ve deyimler, kadına karşı cinsel şiddet ve sömürünün bir bakıma kültür halini alarak geleneksel bir yapıya büründüğünü düşündürmektedir. Kalıplaşmış duygu, düşünce ve tutumlar dile yansımakta, dil ise insan ilişkilerini düzenleyen hukuktan siyasete kadar her alana kalıp yargıları aktarmaktadır. Eşitlik mücadelesi için önce dili eşitlemek gerekmektedir. Dolayısıyla eşitlikli bir dille düzenlenen mevzuat ve mağdurla değil faille empati kuran bir otorite hüküm sürdüğü sürece bakire olmayan, eşini kaybetmiş, gece çalışan, seks işçiliği yapan, modayı takip eden, akşam saatlerinde okuldan dönen, gündüz vakti dershaneden çıkıp evine yürüyen, yardıma ihtiyacı olan, ekonomik zorluk yaşayan, iş arayan, çalışan, kısacası sadece "kadın olan" hemen her birey cinsel saldırıya uğrama riski altındadır. Dolayısıyla kadını cinsel tatmin nesnesi olarak kodlayan bir toplum mimarisi içerisinde yaşayan tüm kadınlar, ömürleri boyunca cinsel istismarın gölgesinde yaşamaya mahkûm edilmektedir (MacKinnon, 2003). Yalnızca eril otoritenin egemenliği altında değil bu otoritenin sarsıldığı ya da kaybedildiği savaş, çatışma, darbe, terör, iç savaş gibi şiddet olaylarında ve deprem, sel, yangın gibi geniş çaplı doğal felaketlerde de en kırılgan grubu yine kadınlar ve çocuklar oluşturmakta, bu kırılgan grup, istismar ve tecavüzdən, organ ve insan ticaretine kadar değişen yönleriyle şiddet ve sömürünün hedefi haline gelebilmektedir (Odman & Odman, 2017).

Hukukun kadın bedeninin sömürülmesini engelleme misyonu yanında kanunların kadın bedenini sermaye olarak kodlaması vizyonu bir arada düşünüldüğünde, hukuk uygulamasında olabildiğince çelişkili ve hazmedilmesi zor bir durum ortaya çıkmaktadır (Balseven

Odabaşı, 2009; Özsoysal, 2012). Oysaki uluslararası sözleşmeler ve ulusal düzeydeki hukuki düzenlemelere yüzeysel olarak bakıldığında bile kadın ticaretinin yasak olduğu, kadın bedeninin sömürülmesinin engellenmesi gerektiği ilkesel olarak kabul edilmiş görünmektedir (CEDAW m 6; TCK m 80, 227). Ancak üst normu bu olan hukuk düzenlemelerinin başka bir yüzünde ise bu tür insanlık suçları, “meslek” olarak tanınmakta, “vergi” kazancı elde edilmekte, kadını koruması ve güvenliğini sağlaması beklenen kolluk kuvvetleri, bu sömürü evlerinin kapısında, kadınların kaçmasını engellemek ve müşterilerin kadınları öldürecek kadar bedenlerini sömürmesini önlemek, yani “kadın”ı değil de “sermaye olan kadın bedenini” korumak amacıyla nöbet tutabilmektedir (Balseven Odabaşı, 2009; Michel, 1993; Odman & Odman, 2017). Kadınlar bu “meslek”te her ne kadar 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu m. 5/e hükmüne göre sigortalı sayılsa da işçi olarak değil daha çok sermaye olarak kabul görmektedir. Nitekim *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile Genel Kadınlar ve Genelevlerin Tabi Olacakları Hükümler ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Tüzüğü* incelendiğinde, genel kadınlarla ilgili mevzuat, düzenli sağlık kontrolleriyle sermayenin sürekliliğini korumayı ve müşterilerin güvenliğini sağlamayı hedeflemekte, fuhuşla mücadeleden ziyade fuhuşu düzenlemekte ve ticaretin gereklerini yerine getirmeye çaba harcamaktadır (Balseven Odabaşı, 2009; Odman & Odman, 2017). Genelevlerin temel sermayesini ise cinsellik oluşturmaktadır (Battal, 1992). Cinselliğin pazarlık konusu edilmesi her ne kadar toplumda ve hukuk metinlerinde ahlaka aykırı bir faaliyet olarak kabul görse de aynı toplum ve bu toplumu düzenleyen hukuk metinlerinde bu faaliyetin sürdürülmesini sağlayan talep, Covid-19 salgınında dahi haberlere konu olacak kadar sürdürülmüş, bu faaliyetin vergiden sağlık kontrollerine kadar hukuki çerçevesi itinayla hazırlanmıştır. Dolayısıyla ahlaka aykırı kabul edilerek medeni hukuk, borçlar ve

ticaret hukuku anlamında ister yasal ister teamül haline gelmiş alışkanlıklarla bu "işletmelerin" yok sayılması kanaatimizce hukukun ikiyüzlülüğünden başka bir şey değildir. Genelevler hukuken tanınıyorsa, seks işçileri kayıt altına alınarak gelirlerinden vergi kesintisi yapılıyorsa, genelevlerin de ticari işletme olarak kabul edilmesi gerekmektedir (Acemoğlu, 1971). Dolayısıyla toplumun itibarsızlaştırdığı seks işçilerinin, ahlaka aykırılık perdesinin kaldırılmasıyla birlikte, genelevleri şahıs şirketi çatısı altında işletmeleri, sermaye olarak emek, "ticari itibar" ve "müşteri çevrelerini" getirerek bu ticaret şirketinde ortak, yönetici ve çalışan olmaları dahi mümkün hale gelmektedir. Bir ticari işletmenin temel sermayesini cinselliğin ve dolayısıyla kadın bedeninin sömürülmesinin oluşturması, seks işçilerinin ticari işletmenin sermaye unsuruna dahil edilmesini düşündürmektedir ki bu durum da kölelik benzeri bir statüyü akla getirdiğinden, kabul edilemez bir sonuçtur (Battal, 1992). Ancak unutulmamalıdır ki bu sonucu doğuran genelevlerin ticari işletme olarak kabul edilmesi değil, bu sömürü düzenine hukuken izin verilmiş olmasıdır. Nitekim genelevler ticari işletme olarak kabul edilsin ya da edilmesin, seks işçilerinin farklı bölgedeki genelevlere satıldığı, hatta bu satışın seks işçilerinin bazen aile büyükleri bazen de eşleri tarafından gerçekleştirilebildiği bilinen bir gerçektir.

Sonuç olarak, seks ticaretinin ahlaka aykırı olduğu düşünülüyorsa –ki tartışmasız bir şekilde ahlaka ve insan onuruna aykırı bir sömürüden ibarettir– tamamen yasaklanması gerekmektedir. Bu yapılmıyor ve devlet ticari geliri daha öncelikli görüyorsa, bu faaliyetin içinde olan kişilerin de ticari bakımdan kurumsallaşmasına izin verilmelidir. Nitekim Yargıtay'ın bir kararında "*hükümetin izni ile genelev işletmek duruma ahlakilik kazandırmaz ise de; ahlakilik tartışmasını pratik olarak önler. Esasen genelev işletmesine hem hükümetçe müsaade edilmek, hem de bu müessese ile ilgili bütün*

işlemlere, sözleşmelere hukuk alanında hiçbir varlık tanımamak mantıkla da bağdaşamaz” (Y. 13. HD, 13.12.1976, E. 1976/2884, K. 1976/8294) denilmek suretiyle, genelevlerin ticaret hukuku bakımından geçerli ticari işletmeler olabileceği fikri desteklenmektedir. Aksi bir tutum cinsel sömürü mağduru kişilerin hukuki, ticari ve hayati varlığını tehlikeye atmaktan ve karanlıkta bırakılan bu alanda yoğun sömürü ve ihlallerin sürdürülmesini teminat altına almaktan başka bir anlam taşımamaktadır. Nitekim Ankara Ticaret Odası’nın 2004 yılında hazırladığı “Hayatsız Kadınlar Dosyası” adlı raporda, Türkiye’de faaliyet gösteren 56 genelevde kayıtlı yaklaşık 3.000 kadın olduğu, vesikalı çalışan kadın sayısının ise 15.000’i bulunduğu, üç büyük ilde yaklaşık 30.000 kadının vesika almak için sırada beklediği, fuhuş yaşının 15’e kadar düştüğü, her 350 kadından birinin fuhuş sektöründe çalışmaya aday olduğu ve bu sektörde bir yılda dönen paranın asgari 3-4 milyar dolar olduğu belirtilmektedir. Uzun yıllar vergi rekortmeni olarak çeşitli ödüller takdim edilen genelev patroniçesi Matild Manukyan’ın kazancını gayrimenkule yatırdığı ve kiracıları arasında belediyelerden adalet bakanlığına kadar pek çok kamu kurum ve kuruluşunun olduğu göz önüne alındığında (Dündar, 2020), bu faaliyetin oldukça kâr getirdiği düşünülmektedir. Genelevler fuhuş sektöründe yüksek gelirler elde etmekle birlikte, bu evlerde çalıştırılan “işçiler” “kurtulmak” istediklerinde ya belli bir müşteri sayısına erişmeleri ya da sürekli artan borç yükünü karşılamaları şart koşulmaktadır. Bu sektörde sömürülen kadınlarla ilgili Ankara ili ölçeğinde yapılan bir ankete göre, kadınların yüzde 34,6’sı ilk cinsel deneyimini 15 yaşın altında yaşamış, yüzde 60,1’i ise tecavüze uğramıştır (Balseven Odabaşı, 2009). Dolayısıyla bir gün kurtulma umuduyla cinsel sömürü sektörüne girmeye zorlanan kadınlar her ne kadar can güvenliği görece daha yüksek olsa da kurtulma ümitleri olmadığı için bu tür evlerde çalışmak yerine, bireysel olarak çalışmaya mecbur bırakılmakta, her an bir müşterisi tarafından ihbar edilme ya

da öldürülme riskiyle çalışmayı göze almaktadır. Seks işçilerinin can güvenliğine yönelik bir ihbar olduğunda ya da çalışırken öldürüldüklerinde, hızlı ve etkin bir soruşturma yürütemeyenlerin, yasadışı fuhuş yapıldığına yönelik bir ihbar olduğunda hızla müdahale edebilmesindeki temel motivasyon da kanaatimizce "fuhuş yapılması"ndan çok "vergi kaçırılması" olmaktadır. Neticede vergiyi doğuran olay kanunlarla yasaklanmış olsa dahi mükellefiyeti ve vergi sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır (VUK m. 9). Yalnız hukuk metinleri açısından değil toplum tarafından da seks işçilerine çifte standartlarla bezeli ve ikiyüzlülüklerle çevrili bir şekilde yaklaşılmaktadır. Seks işçilerinin en temel insani ihtiyaçları dahi görmezden gelinmekte, örneğin seks işçiliği yapan kişiler, Kat Mülkiyeti Kanunu m. 25/c hükmüne göre bağımsız bölümde ahlak ve adaba aykırı harekette bulunulması gerekçesiyle bağımsız bölümlerini devre zorlanabilmekte, dolayısıyla sistematik olarak ıssız ve tekinsiz alanlarda yaşamaya itilmektedir. Ayrıca müşterilerden olan alacaklar, borç ilişkisi ahlaka aykırı olduğundan talep ve dava edilemediği halde, genelevlere olan borçlar kambyo senetleriyle teminat altına alındığından, seks işçilerinin sömürölmekten ve borç yükünden kendilerini kurtarmaları mümkün olamamaktadır. Nitekim kambyo ilişkisi temel borç ilişkisinin geçerli olup olmamasından etkilenmemekte, ayrı bir borç ilişkisi doğurarak hukuken geçerliliğini korumayı sürdürmektedir.

Evlilikte şansı yaver gitmeyen, eğitimi ve paraya çevirebileceği bir meslek ya da yeteneği olmayan, vasıfsız işlerde çalıştığı için iş hayatında istifade edilebilir kabul edilen bedenini ve kazancını savunmaktan yorgun düşen ve kimseden destek alamayan çoğu kadın gibi Zehra Hanım da kızı Asiye de bedenini sermaye yapmaya mecbur kalmıştır. Nitekim "namuslu" bir işte çalışmak için mücadele verildiği dönemlerde dahi daha fazla para eden ve daha çok talep gören yine emekleri değil bedenleridir. Ancak para karşılığı cinsel ilişkiye

girilmesi çerçevesindeki “meslek” olabilecek en güvencesiz, maddi ve manevi olarak bedeni tüketen, ruhu yaralayan ve insan onurunu ayaklar altına alan dayatılmış bir çaresizlikten başka bir şey değildir. Seks işçileri sistematik bir şekilde sözel ve fiziksel şiddete maruz kalmakta, cinsel yolla bulaşan pek çok hastalıkla mücadeleye zorlanmakta, cinsel saldırıya uğramakta ve can güvenliklerinin dahi olmadığı ortamlarda çalışmaya mecbur bırakılmaktadır (Balseven Odabaşı, 2009). Bu “mesleğin” ne kadar yıpratıcı ve yarınsız olduğunu, Zehra Hanım’ın daha oyunun başındaki “*yedi senede yirmi yıl yaşlandım. Birkaç sene daha geçti mi, kimse on para vermiyecek bana...*” sözlerinden çıkarmak mümkündür (Öngören, 1970). Dolayısıyla bu mesleki faaliyetin ağır risk taşıması sigorta hukuku bakımından da seks işçilerinin hayat, sağlık, hukuki sorumluluk sigortası gibi çeşitli başlıklar altında sigorta poliçeleriyle desteklenmesini gerektirmektedir (Koroğlu Ölmez, 2022). Elbette ki seks işçiliğinin ahlaka aykırı bir faaliyet olarak kabul edilmesi, sigorta hukuku açısından da sigortalanabilir meşru bir menfaat çerçevesinde çekinceler oluşturmakta, sigorta koruması da seks işçilerini görünmez bir sorun olarak hukuk sahasının dışına itmektedir.

Cinsel sömürü, bir kadın sorunu değil toplum sorunudur. Eril zihniyetin hâkim olduğu toplumlarda sadece kadın için değil biyolojik olarak kadın cinsiyetinde olmamakla birlikte kendini kadın olarak tanımlayan herkes için ciddi bir güvencesizlik kaynağıdır (Bora Çınar, 2022a; Erdoğan, 2018; Zingsem, 2007). Nitekim oyunun aynı adlı film uyarlamasında, anlatıcı, kendini kadın olarak tanımlayan ancak bu kimliğini özgürce Seniye Hanım’a bile yansıtmaya çekinen bir erkek karakter olarak kurgulanarak, filmin başından sonuna kadar kendi mücadelesini imgesel olarak vermiş, görünmez bir sorun olarak erkek bedeninin sömürsünü de ortaya koymuştur (Yılmaz, 1986). Kadın ve erkek fark etmeksizin toplumda dilediği şekilde var olması ve yaşaması engellenen, seks işçiliği “çare” olarak önlerine konulan ve

toplumun "namuslu" kesiminin uyuduğu vakitlerde, tehlikeli ve karanlık sokaklara itilen bu "işçi" insanlar, yine aynı "namuslu" toplumun babaları, abileri, kocaları ve oğulları tarafından istismar edilmekte, toplumun tüm kirini bedenlerinde taşımaya mahkûm edilmektedir. Başka bir deyişle, çaresiz bırakılan birey, bir bakıma toplumun ondan istediğini vermeye mecbur bırakılmakta, böylelikle cinsel sömürünün metası haline getirilmektedir (Öngören, 1970). Cinsel sömürü mağdurları, yardım istediklerinde tüm kapılar yüzlerine kapanmakta, eylem yaptıklarında aşağılayıcı bakışlarla eleştirilmekte, "namuslu" bir yol için direttiklerinde ise ya tehditle sindirilmekte ya tecavüze uğramakta ya da öldürülmektedir. Bir seks işçisinin ölümünü "Su testisi su yolunda kırılır" sözüyle bir nefeste sıradanlaştırıp normalleştiren toplum, aslında suyu doldurup boşaltan, testiyi götürüp getiren, testiye testi formunu vererek ona testi olma rolünü biçen ve en nihayetinde onu kırandır. Ancak günün sonunda, seks işçileri hem kırılmış hem suçlanmış. Yalnızca kadın bedeninin değil cinsel sömürüye maruz bırakılan tüm bedenlerin kurtulmasının yegâne yolu kanaatimizce, hukukun gündemine yalnızca "fuhuş yapanları", "fuhuş yapılmasına aracılık edenleri" almayı bırakıp İsveç'te olduğu gibi asıl olarak bu arzı yaratan "müşterileri" cezalandırma yoluna gitmesidir. Nitekim ticarete talep oldukça ve engellenmedikçe, hukuki ya da hukuk dışı her talebi karşılayan bir arz da ister istemez yaratılacak ve kendi piyasasını genişletmeyi sürdürecektir.

Kadın ve Ticaret II: Girişimci Olarak Kadın

On İkinci Oyun, İkinci Final ve Son Değiş (Öngören, 1970)

Asiye, paranın nasıl kazanılacağını en iyi bildiği işe sermayesini yatırmış, bir randevuevi işletmeye başlamıştır. Vaktiyle kendisi gibi yaşı küçük, aç, çaresiz ve kimsesiz sokakta kalmış kızları satın almakta ve çalıştırmaktadır. Bu çocukların kimliklerine kolaylıkla müdahale

edilip yaşları büyütülebilmektedir. Asiyeye, yasaya uygun ancak hukuka aykırı işlerin usul ve yöntemlerini, Paris'e nasıl gidildiğini, Fransızcanın nasıl öğrenildiğini, poker partilerinde kimlerin olduğunu, beş çaylarında manikürlü pedikürlü kadınların nasıl zaman geçirdiğini, lüks otomobillere nasıl binildiğini, açın neden aç olduğunu, sürünenlerin neden süründüklerini, özetle büyük paraların nasıl kazanıldığını ve nerelere harcadığını artık öğrenmiştir. Yardım derneklerinin neye hizmet ettiğini, kimlerin neden bu tür faaliyetlerde bulunduğunu da anlamıştır. Artık kurtulmuştur. Asiyeye, sömürüden kurtuluşu, pek çok Asiyeye'yi sömürmekte bulmuştur. Asiyeye'nin artık saygınlık, güç ve özgürlük bakımından Seniye Hanım'dan hiçbir farkı kalmamıştır.

İnceleme

Kadının, ticaretin metası olmaktan çıkıp öznesi haline gelmesi ve "kadın ticareti"nden "kadının ticareti"ne geçilmesi kolay bir dönüşüm olmadığı gibi, bu sürecin mücadelesi de henüz sonlanmış değildir (Bora Çınar, 2023a). Türk ticaret hukukunun en temel düzenlemelerinden biri olan Türk Ticaret Kanunu lafzi olarak incelendiğinde bile basiretli bir iş adamı olarak hareket edilmesinden (TTK m. 18/2 ve 286), taşıyanın ((TTK m. 879/1-a) ve taşıma işleri komisyoncusunun (TTK m. 929/1-a) çalıştırdığı kendi adamlarından, kaptan, gemi zabıtları, tayfalar ve gemide çalıştırılan diğer kişilerin bir bütün halinde gemi adamı olarak adlandırıldığından (TTK m. 934) söz edilmektedir (Bora Çınar, 2022b-2023b). Bu şekilde TTK'da lafzi olarak toplamda 66 yerde insan, kişi ya da birey yerine "adam" kelimesi kullanılmasının tercih edilmesi, ticarete öncül olanın da yine erkek olduğunu ve ticaretin "erkek işi" olarak kodlandığını göstermektedir (Bora Çınar, 2022b-2023b; Songur, 2018). Dile yansıyan ve eşitsizlikleri yeniden üretirken besleyen bu "yaygın kullanım"ları hemen her yerde görmek mümkündür. Örneğin "master"

Türkçede yüksek lisans anlamında kullanılan, uzmanlığı işaret eden bir kelimedir. Fransızca orijinalinde bu kelime "usta" demektir ve "maitre" eril, "maitres" dişil kullanımıdır. Hem Fransızca hem Türkçe olarak "metres" kelimesi özünde yüksek lisans mezunu ya da usta kadın anlamına gelmek zorundaysa da her iki toplum da bu kelimeyi "evli bir erkekle nikâhsız yaşayan kadın"a dönüştürmüştür. "Profesyonel" kelimesi de yine erkek için uzmanlık belirtirken, kadın için bağlamına göre hakaret amacıyla kullanılabilir. Kelimelerle inşa edilen ve kadını birey, insan, canlı olmaktan çok cinsel obje ve öteki olarak kodlayan zihniyet karşısında bir kadının uzmanlık, yetenek, eğitim ve başarılarıyla öne çıkmasının, öne çıkması halinde ise bunun öncelikle cinselliğiyle değil uzmanlığı, yeteneği, eğitimi ve emeğiyle gerçekleştiğinin ispatı için kadın durmaksızın çalışmak, kendini açıklamak ve bunları yaparken de kendini her anlamda korumak zorunda bırakılmaktadır (Jaene & Márquez, 2019). Hatta öyle ki kimine göre kadınlar, bir bakıma iş yaşamının erkeklere özgülendiğini vurgulayan sistemin kendilerine çizdiği sınırlar, engellemeler, baskı ve tacizlerden yıldıdığı için kendi işini kurmaya ve girişimci olmaya zorlanmaktadır (Helgesen & Goldsmith, 2019; Toksöz, 2012). Bunun yanında toplumun refahı ve geleceği için de kadın emeğinin desteklenmesi ve kadın girişimciliğinin teşvik edilmesi gerektiği gerçeği tüm karar alıcıların gündeminde ilk sıralardadır. Nitekim toplumun gelişimi ve dönüşümü için kadının özgürleşmesi temel unsurdur (MacKinnon, 2003). Kadın girişimciliğinin yaygınlaştırılmasına yönelik hem ulusal hem uluslararası düzeyde pek çok teşvik ve destek imkânları sunulmaktadır (Koca Ballı, 2017). Ancak bu kampanyalarla kadının her alana ve her işe yönelebileceği özgürlüğü olduğu vurgulanmakla birlikte, sistematik olarak engellenmiş, eğitim ve deneyim olarak güçsüzleştirilmiş ve kapalı bir çevre içerisine hapsedilmiş kadın emeğinin

özgürleştirilmesi o kadar kolay olamamaktadır. Nitekim toplumsal cinsiyet kalıpları yalnızca erkekler açısından değil kadınlar açısından da benimsenmiş olduğundan, kadının liderliği ve girişimciliği de yine bu kalıp yargılar çerçevesinde sonuç doğurabilmekte, öğretilmiş çaresizlik izdüşümünde bir özgürlük ve eşitlik yanılması halini alabilmektedir. Esasında bu çarpıklığın ticari sebepleri de bulunmaktadır. Nitekim bir girişimci, gerçekten de sermayesini nasıl kâr elde edebileceğini bildiği bir işe yatırmalı ve süreçlerini çok iyi bildiği bir işi yönetmeye soyunmalıdır. Buna kadınların nadiren belirsiz ve riskli olan soyut bir hedefe hevesle koşacağı olgusu da eklenince (Mill, 1970), kadın girişimciliğinin yenilikçi ya da öncü sektörlerde ortaya çıkmasının daha da zor hale geldiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

“Kadının yapabileceği işler” kalıbıyla yetiştirilmiş ve çalıştığı iş alanlarında kadın emeğinin sömürülmesini, kadın işçi çalıştırmanın maliyetleri azalttığı tecrübesini içselleştirmiş kadınlar, kadına özgülünen temizlik, yemek, bakım, güzellik, moda, eğitim, estetik gibi daraltılmış ve sınırlandırılmış, bir bakıma kadınlara bırakılmış alanlarda girişimde bulunmaya yönelmektedir. Böylece “kadınlara istihdam sağladığı” vurgusuyla itibar elde ederken, teşvik ve destekler yanında olabildiğince ucuz iş gücünün avantajlarını yaşayarak –bir bakıma “erkekleşerek”– ticari alanda var olmayı hedefleyebilmektedir (Yıldırım Sağlam, 2021). MacKinnon’un (2003) vurguladığı “Eğer Siyahlar Siyah kölelere sahip olursa, bu Beyazların üstünlük iddiasının ifadesi mi, yoksa bu anlayışı yıkacak bir yaklaşım mıdır?” sorusu, kadın patron ve kadın işçileri arasındaki ilişkinin erkek egemen iş dünyasındaki yansımaları bakımından da üzerinde düşünölmeye değer bir paradoks barındırmaktadır. Benzer şekilde, varlıklı bir kadının yoksul bir kadının rahmini kiralaması, kadının biyolojik yüklerinden kurtuluşu mudur yoksa çok daha ağır bir sömürünün

vasıtası mıdır? Güçlenen kadının, zayıf kadını tıpkı güçlü bir erkeğin gördüğü gibi görmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Hatta kanaatimizce yalnızca kadın hakları bakımından değil işçi, azınlık, sözleşmeli personel, yaşlı, çocuk, hayvan, doğa, çevre haklarının hemen hepsi özünde zayıf ve güçlü arasındaki çatışmadan ibarettir. Bu haliyle temel sorun gücü bir şekilde elde bulunduranların bu gücü başkalarını sömürmek, zarar vermek, ötekileştirmek ve tahakkümü altına almak için kullanmamasının nasıl sağlanacağı, dengenin nasıl kurulacağı ve liderliğin nasıl adil, kapsayıcı ve hukuka uygun kullanılacağıdır.

Güç, tarihsel olarak erkeklerin elinde ve istatistiksel olarak yaygın bir şekilde kadını her bakımdan mağdur ederek kötüye kullanıldığı için ataerkillik ve erillik kavramsal olarak adaletsiz, bencil ve zorba bir otoriteyi akla getirmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın tümü bakımından erillik bu zihniyeti ifade etmekte, biyolojik cinsiyet olarak salt erkeği işaret etmediği gibi cinsiyet üstü olarak çok daha geniş bir grubu karşılamaktadır. Bu bağlamda kadını da biyolojik olarak kadın cinsiyetinde olan bireylerden ziyade toplumsal ilişkiler sarmalında otorite haline gelmiş ya da getirilmiş biri/leri karşısında zayıf, çaresiz, seçeneksiz ve mağdur bırakılmış herkes şeklinde anlamak mümkündür. İşte bu sebeple kadın hakları yalnızca kadın cinsiyetindeki bireyleri değil tüm toplumu ilgilendirmektedir. Ticaret uygulamasındaki kadın liderliği de cinsiyet üstü anlaşılmalı ve işverenlerin çoğunu oluşturan şirketlerin yönetiminde yer alanların toplumsal cinsiyet sorunlarına yönelik eşitlikçi, adil ve kapsayıcı politikalarla etkili bir liderlik yapması sağlanmalıdır. Böyle bir liderlik için erkek cinsiyetinde olmak bir engel olmadığı gibi kadın cinsiyetinde olmak da tek başına yeterli değildir. Nitekim eril zihniyetli kadın liderliği, çarpık bir kadın temsili olarak ticaretin her alanında görülebilmektedir. Oysaki kadının karar mekanizmalarında

erkeklerle eşit katılımı yer alması, kurumsal organizasyonların yönetim kurullarının çeşitlilik ve kapsayıcılık taşıması adına gerekli bir ilerleme olarak görülmektedir (Bora Çınar, 2023b; Küresel Kalkınma Hedefleri, 5.5; Songur, 2018). Şirket yönetim kurullarında kadın üyelere yer verilmesinin sağlanması ve ticaret hayatında kadının yükselmesi önündeki cam tavan olarak ifade edilen görünmez engellerle mücadele edilmesi amacıyla zorunlu ya da tavsiye niteliğinde olacak şekilde şirket yönetim kurullarında kadın üye kotası uygulaması yoluna gidilebilmektedir (Songur, 2018). Ancak emek ve eşitliği gözeten idealist düşüncelerin değer görmediği toplumlarda, cinsiyet eşitsizliğini maskeleyerek adına, bazen yasal zorunluluk bazen de yabancı yatırımcıları çekmek amacıyla, üst düzey yönetime hâkim pay sahiplerinin kadın cinsiyetindeki yakınları atanmakta ya da şirket yüzü olarak yine bir kadın “akraba” seçilebilmektedir. Şirketlerde trend haline alan sürdürülebilirlik, çevreyle etkileşim, etik, uyum gibi sosyal sorumluluk alanları, siyasette de benzer şekilde eğitim ya da aile gibi “kadın işi” çerçevesine uygun bakanlıklar çoğunlukla kadınlara özgülendirmekte, bu yapılırken bile genellikle gücü elde bulunduran erkek otoritesiyle benzer soyadına sahip kadınlar öne çıkarılmaktadır. Bir bakıma hâlâ kadın, erkek izin verdiği, alan açtığı ve desteklediği ölçüde karar mekanizmalarında yer alabilmektedir. Bu ise gerçek bir kadın temsilinden olabildiğince uzak, göstermelik bir fırsat eşitliği illüzyonu oluşturmaktadır. Dolayısıyla kadına dair sorunların çözümü görevi, sadece cinsiyet olarak kadın, zihniyet olarak ise çözümün değil sorunun bir parçası olan yozlaşmış kişilere teslim edilmekte, samimiyetten uzak yapay organizasyonların bizatihi kendisi kadının kurtuluşunu imkânsız hale getirmektedir (Özsoysal, 2012).

Oyuna göre “Asiye nasıl kurtulur?” sorusu üzerine yoğunlaşmak, kanaatimizce asıl sorunun gözden kaçırılmasına yol açmaktadır.

Nitekim bir kadının bireysel çabası ve şansı ölçüsünde kurtuluşa erişebildiği yanılığını aşıl原因an toplum mimarisinde, esasında fırsat eşitliği olmadığı gibi tamamen eşitsizlikler üzerine kurulu bir sistem söz konusudur. Aynı toplumda bir kadın aç, çaresiz, kimsesiz bırakılarak kendisine iş bile bulamaz halde sömürülmeye mahkûm edilirken, başka bir kadın nasıl aşırı varlıklı, lüks içerisinde, çalışmadan yaşamakta ve diğer kadını kurtarmaya soyunabilmektedir (Özsoysal, 2012)? Bunu mümkün kılan, bir kadının sömürülen, diğer kadının ise sömüren kesime dahil olması ve bu sınırın sistematik olarak korunmasını sağlayan keskin ayrımın, yani "eşitsizliklerin" toplumda normalleştirilmiş olmasıdır (Işık, 2022; Michel, 1993). Öyle ki böyle toplumlarda gücü elinde bulunduran ve kadın emeğini sömüren eril otoriteden beslenen ve tüketime ortak olan kadınlar, Rose Luxemburg'un ifadesiyle "toplumun asalaklarının asalaklarıdır" (Luxemburg, 1971). Seniye Hanım, kurtarıcı rolünderken bile aslında kadını ezen, seks işçilerini "bu işi yapacaklarına ölsünler daha iyi" yüzeyselliğiyle yargılayan, gerçek sorunlara yapay ve genellikle ahlaksız çözüm ve önerilerle yaklaşan, sorunu çözmeyi değil de çözülebilir umudunu aşılıyarak sömürü sistemini sürdürmeyi hedefleyen bir dernek başkanıdır. Aslına bakılırsa eşitsizliklerle mücadele, hak ve özgürlükleri koruma vaadini taşıyan hukuk motivasyonunun söze, dile ve uygulamaya dökülen yasa metinlerinde bile durum pek farksız değildir (MacKinnon, 2003). Bu sebeple hukukun boşluklarını ve yasanın erilliğini ustalıkla çıkarına göre kullanabilen dernek başkanı ile yozlaşmış bir kurtuluşa ulaşan Asiye, ayrı kollardan ilerleyip aynı noktada birleşen birbirine eşit iki kadın lider temsili olarak karşımıza çıkmaktadır (Özsoysal, 2012; Yıldırım Sağlam, 2021). Nitekim bu sebeple oyun "Burnu kurtulmaz pislikten, kılavuzu karga olanın" uyarısıyla sonlanmaktadır (Öngören, 1970). Öyle ki oyunun aynı adlı bir film uyarlamasının finalinde de Asiye ve

Seniye Hanım aynı kıyafet, tavır ve görünümle resmedilmekte, Asiye derneğe yüklü bir miktarda bağış dahi yapmaktadır (Yılmaz, 1986). Kanaatimizce, film bu yönüyle, hangi sorun önlenmeye çalışılıyorsa, en büyük destekçisi olarak görünenin, bu sorundan en çok gelir elde eden ve sorunun kaynağı olan kişilerden biri olabilme olasılığının yüksek olduğu mesajını vermektedir.

Sonuç

Toplumsal cinsiyet kalıplarının hüküm sürdüğü toplumlarda, bir cinsiyet için doğal ve sıradan olarak görülen doğum, büyüme, eğitim, okul, eğlence, arkadaşlık, aşk, hobi, mesleki eğitim, çalışma, dinlenme, gelir elde etme, harcama, biriktirme, gezme, yatırım, evlilik, çocuk sahibi olma ya da olmama gibi yaşama ve insana dair tüm süreç ve tercihler bir diğer cinsiyet için lütuf, engel ya da dayatma halini kolaylıkla alabilmektedir. Belli alanların daha en baştan bir cinsiyetin katkı ve yeteneğine tamamen kapatıldığı iş ve ticaret alışkanlıkları, teknolojinin desteğiyle hızla dijitalleşen yeni dünyanın ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Bu ayrıştırıcı ve ötekileştirici anlayış sadece kadınlar için değil erkekler için de sürdürülemez bir çalışma pratiği haline gelmektedir. İş dünyası kadar bilim, teknoloji, iktisat, sosyal ve ekonomik politikalar açısından da cinsiyet eşitliğinin toplumun refahı ve kalkınması için önemli bir gereklilik olduğu tüm karar alıcıların gündemindedir. Nitekim toplumun her bir noktası, her iki cinsiyetin de yetenek ve katkısıyla, kadın-erkek elbirliğiyle inşa edilmesi gereken ortak bir geleceğe ihtiyaç duymaktadır. Geçmişten günümüze çifte standartlar, ayrımcılık ve adaletsizlikle örülmüş, hukuka ve eğitim politikalarına kadar toplumu düzenleyen ve şekillendiren her alana yayılmış yanlış ve kabul edilemez uygulamalar, sadece kadın için değil toplumun tümünün menfaati için terk edilmesi gereken sürdürülemez bir toplum mimarisi halini almıştır.

Sanılanın aksine kadın sorunları sadece kadınları değil tüm toplumu ilgilendirmekte, kadın hakları mücadelesi, kadınlar, "kadın" oldukları için değil "insan" oldukları için verilmektedir. Doğumundan başlamak üzere ayrımcılığa uğrayan, eğitim, sağlık, kişisel gelişim yanında hakka ve hukuka erişim noktasında da olabildiğince dezavantajlı olup eşit fırsatlar sunulmayan kadın için daha en başından yanlış iliklenmiş düğmeyle kız çocukları yola çıkmaya zorlanmaktadır. Dolayısıyla eşitsizliğin ve cinsiyetçiliğin hüküm sürdüğü toplumlarda, kadınlar ne kadar üstün başarı ve emek gösterebilir de gerek iş dünyasında gerekse ticaret alanında kolay kolay iki yakaları bir araya gelememektedir. Tüm sistemin yeni baştan oluşturulması, fırsat eşitsizliğinin ortadan kaldırılması, hak ve özgürlüklerin kâğıt üzerinde kalmasıyla yetinmek yerine sadece kadınlar için değil canlı ve cansız tüm sistemler için eşit, adil, rasyonel ve hukuka uygun şekilde yeni baştan ele alınması gerekmektedir. Böyle büyük bir dönüşümün kapsamlı bir zihniyet ve dünyaya bakışta köklü bir değişim gerektirdiği açık olmakla birlikte, değişimi ve iyileşmeyi mümkün kılacak yegâne araç ise eğitim olarak görülmektedir. Ancak kaliteli, eşitlikçi, toplumsal cinsiyet kalıplarından arındırılmış, olabildiğince erişilebilir kılınan bir eğitim sistemi ve politikasıyla, insanı, "insan" olarak görmek ve sırf "insan" olduğu için hakları olduğu ve bu hakların saygıya ve korunmaya değer olduğu prensibini hukuk metinleri yanında toplumsal yaşama da entegre etmek mümkün olabilecektir. Ancak o zaman geldiğinde, "insan hakları" kavramı başlı başına erkek için olduğu kadar kadın için de bir anlam ifade edebilecektir. Kadının emeğinin korunması, kadının ticaretin metası olarak değil organizasyonun kurucusu ve girişimcisi olması için sağlanması gereken eşit ve adil piyasa koşullarının anahtarı bunlardır. Aksi halde kadın kimliğinin gerçek potansiyelini göstermesi mümkün olamayacağı gibi ekonomik ve küresel anlamda da hem kadın hem erkek için sürdürülemez bir gelecek kapıda beklemektedir.

Teşekkür: Aslan ve Ceylan Hikayesi'ne göre, bir aslanın ceylanı yeme hadisesi, aslanın gün boyu verdiği hayat mücadelesi izlendiğinde mutluluk verici, ceylanın gün boyu verdiği hayat mücadelesi izlendiğinde ise öfke uyandırıcıdır. Dolayısıyla kişinin içindeki adalet duygusu, hangi hikâyeyi ne kadar süreyle takip ettiğine bağlı olarak aynı olay çerçevesinde dahi değişebilmektedir. Din, felsefe, hukuk, bilim, sanat, iktisat ve daha pek çok alanda uzun süredir anlatılan ve takip edilen hep erkeğin hikayesi olmuştur. Dolayısıyla çarpık adalet duygusuna dokunabilmek için kadının hikayesini de görünür kılmak ve takip edilmesini sağlamak gerekmektedir. Bu sebeple, Asiy'e'nin hikayesini takip ederek, aynı hukuki, sosyal ve ticari meselelere kadının hikayesi üzerinden bakan bu makaleyi okumayı tercih eden her bir okura hassasiyetleri ve ilgileri için tüm samimiyetimle teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmanın son halini almasında büyük emeği ve katkısı olan sayın hakemler başta olmak üzere yayın sürecindeki özverili çalışmaları için emeği geçen herkese çok teşekkür ederim.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Kaynaklar / References

- Acemoğlu, K. (1971). *Malvarlığı veya ticari işletmenin devri*. Fakülteler Matbaası.
- Akçabay, F. C. (2018). Feminist hukuk metodolojisi: Hukuk uygulaması, feminizm ve politika (Uygur, G. & Özdemir, N., Ed.) *Hukuk ve toplumsal cinsiyet çalışmaları* (s. 17-56). Seçkin Yayıncılık.
- Ankara Ticaret Odası (2004). *Hayatsız kadınlar dosyası raporu*.
- Ateş, A. O. (2006). *Hadis temelli kalıp yargılarda kadın*. 2. Baskı. Beyan Yayınları.
- Aydemir, L. (2023). Eskiçağ'da tapınak köleleri: Hierodouloi/Hetairai. *Anadolu Araştırmaları*. 27, 275-303.

- Bakırcı, K. (2000). *İş hukuku yönünden işyerinde cinsel taciz*. Yasa Yayınları.
- Balseven Odabaşı, A. (2009). *Ankara ili genelevlerinde çalışan kadınların cinsel yolla bulaşan hastalıkları, mesleki riskleri, uğradıkları şiddet ve istismar bağlamında bir araştırma* [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi] Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Barlett, K. T. (1990). Feminist Legal methods, *Harvard Law Review*. 104(4), 829-888.
- Battal, A. (1992). Ticari işletme kıstasları karşısında genelevlerin durumu. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (5), 207-224.
- Beauvoir, S. (1970). *The second sex*. Alfred A. Knopf.
- Bora Çınar, S. (2022a). İlk kadın lilith'den robot sophia'ya değişmeyen kadın mücadelesi: teknoloji çağında kadın olmak ve kadın olmaya dair özelliklerin korunması. *Kadın Hakları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 241-264.
- Bora Çınar, S. (2022b). Türk Ticaret Kanunu'nun kanun dili ve hukuk uygulamasının kadına yönelik ayrımcılık ve fırsat eşitsizliği bağlamında değerlendirilmesi. *Uluslararası Akdeniz Hukuk Kongresi*. Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 4-6 Temmuz 2022, 791-794.
- Bora Çınar, S. (2023a). Cinsiyet eşitliği, çeşitlilik, kapsayıcılık ve sürdürülebilirlik bağlamında şirket yönetim kurullarında kadın temsili (Recep Akkaya, Ed.). *International Interdisciplinary Congress of Women in Science "Diversity, Careers, Interdisciplinarity"*, İKSAD Yayınevi, 205-214.
- Bora Çınar, S. (2023b). Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) m 2/f Işığında 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'ndaki Cinsiyetçi ifadelerin değiştirilmesi gerekliliği üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 81(2), 349-376. <https://doi.org/10.26650/mecmua.2023.81.2.0002>
- Cıvan, O. E. (2018). Sosyal güvenlik hukuku ve toplumsal cinsiyet, (Uygur, G. & Özdemir, N., Ed.) *Hukuk ve toplumsal cinsiyet çalışmaları*. Seçkin Yayıncılık. 507-559.
- Davidoff, L. (2002). *Feminist tarih yazımında sınıf ve cinsiyet*. çev. Zerrin Ateşer ve Selda Somuncuoğlu. İletişim Yayınları.
- Demetrakas, J. (2008). *Feminists: What were they thinking?* <https://www.imdb.com/title/tt5419676/>
- Donovan, J. (1997). *Feminist teori* (Aksu Bora, Çev.). Meltem Ağduk Gevrek ve Fevziye Sayılan, İletişim Yayınları.
- Dursteller, E. J. (2013). *Dönme kadınlar toplumsal cinsiyet, kimlik ve sınırlar* (Deniz Koç, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.

- Dündar, U. (2020). Genelev patroniçesi nasıl vergi rekortmeni oldu?... *Sözcü Gazetesi*. 15 Ağustos 2020, <https://www.sozcu.com.tr/genelev-patronicesi-nasil-vergi-rekortmeni-oldu-wp5988061>
- Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard University Press.
- Engels, F. (1972). *The origin of the family, private property, and the state*. International Publishers.
- Erdoğan, Ç. (2018). İş hukuku ve toplumsal cinsiyet (Uygur, G. & Özdemir, N., Ed.). *Hukuk ve toplumsal cinsiyet çalışmaları*. Seçkin Yayıncılık, 433-506.
- Fine, C. (2011). *Toplumsal cinsiyet yanılısaması* (Kıvanç Tanrıyar, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Gökkaya, V.B. (2011). Türkiye'de kadına yönelik ekonomik şiddet. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12(2), 101-112.
- Helgesen, S. & Goldsmith, M. (2019). *Kadınlar nasıl güçlenir? Başarıyı engelleyen 12 kötü alışkanlığı bırakmak* (Başak Gündüz, Çev.). Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Işık, O. (2022). *Eşitsizlikler kitabı*. İletişim Yayınları.
- İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı. (2011). Seks işçileri ve yasalar Türkiye'de yasaların seks işçilerine etkileri ve öneriler. *Seks İşçilerinin ve Transgender Bireylerin İnsan Haklarının Desteklenmesi Projesi, Seks İşçiliği Mevzuatı Çalışma Grubu Raporu*.
- Jaene M. & Márquez, R. (2019). *¿Qué coño está pasando?* <https://www.imdb.com/title/tt11412566/>
- Koca Ballı, A. İ. (2017). Kadınların girişimci olma nedenleri ve önlerindeki engeller: Kadın girişimci adayları üzerine uygulamalı bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 42-63.
- Koroğlu Ölmez, B. (2022). Sigortada ahlâka aykırılık: Genelev örneği. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(2), 1047-1074.
- Locke, L. (2020). *Yönetim üzerine düşünceler* (Ömer Saruhanlıoğlu, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Luxemburg, R. (1971). Women's suffrage and class struggle. *Selected Political Writings*. Montly Review Press.
- MacKinnon, C. A. (2003). *Feminist bir devlet kuramına doğru* (Türkan Yöney ve Sabir Yücesoy, Çev.) Metis Yayınları.
- Marks, K. (2013). *Kapital: Kapitalist üretimin eleştirel bir tahlili* (Alaattin Bilgi, Çev.). C. I, 3. Baskı, Eriş Yayınları.
- Michel, A. (1993). *Feminizm*. İletişim Yayınları.
- Mill, J. S. (1970). *The subjection of women, essays on sex equality*. University of Chicago Press.

- Millet, K. (1970). *Sexual politics*. Doubleday.
- Oakley A. (1972). *Sex, gender and society*. Maurice Temple Smith.
- Odman, T. & Odman, L. (2017). *Kadına karşı şiddet bağlamında cinsel şiddet*. Çağ Üniversitesi Yayınları.
- Öngören, V. (1970). *Asiye nasıl kurtulur? Tartışmalı oyun*. San Matbaası.
- Özsoysal, F. (2012). Asiye Ataerkiden kurtulur mu ya da kurtuluşa tutsak kalmak. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi* 6, 69-100.
- Parlaktuna, İ. (2010). Türkiye'de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi. *Ege Akademik Bakış* 10(4), 1217-1230.
- Songur, D. (2018). Toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden ticaret hukuku ve uygulamasına genel bakış (Uygur, G. & Özdemir, N., Ed.). *Hukuk ve toplumsal cinsiyet çalışmaları*. Seçkin Yayıncılık, 413-432.
- Şaşman Kaylı, D. (2013). *Kadın bedeni ve özgürleşme*. 9. baskı, İlya İzmir Yayınevi.
- Toksöz, G. (2012). *Kalkınmada kadın emeği*. Varlık.
- Tümer Erdem, Y. & Yiğit, H. (2010). *Bacıyân-ı Rûm'dan günümüze Türk kadınının iktisadî hayattaki yeri*. İstanbul Ticaret Odası.
- Uygur, G. & Özdemir, N. (Ed.) (2018). Hukuk eğitiminde toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin problemler ve çözüm önerileri: Etik temelde bir arayış-dönüşüm ilkesi I. *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*. Seçkin Yayıncılık, 57-92.
- Yalçın Sancar, T. (2013). *Türk ceza hukukunda kadın*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım Sağlam, B. (2021). Vasıf Öngören'in Asiye nasıl kurtulur oyunu ile Atıf Yılmaz'ın aynı adlı uyarlamasına anlatıbilimsel bir bakış. *Söylem Filoloji Dergisi* 6(2), 351-367.
- Yılmaz, A. (1986). *Asiye Nasıl Kurtulur?*.
<https://www.imdb.com/title/tt1151808/>
- Zingsem, V. (2007). *Lilith: Adem'in İlk karısı* (Devrim Doğan Yüzer, Çev.) İlya İzmir Yayınevi.